

İNSAN
HAKLARI
OKULU

THE SCHOOL OF HUMAN RIGHTS

DİJİTAL ÇAĞDA SİVİL TOPLUM: İMKÂNLAR VE KISITLILIKLAR

ZEYNEP ÖZEN
LÜLÜFER KÖRÜKMEZ
CANSU AKBAŞ DEMİREL

DİJİTAL ÇAĞDA SİVİL TOPLUM: İMKÂNLAR VE KISITLILIKLAR

Zeynep Özen, Lülüfer Körükmez, Cansu Akbaş Demirel

Bu eser, AB Demokrasi ve İnsan Hakları Aracı (DİHAA) tarafından desteklenen ve Kapasite Geliştirme Derneği (KAGED) tarafından yürütülen İnsan Hakları Akademisini Sivil Topluma Taşıma projesi kapsamındaki Bahri Savcı İnsan Hakları Araştırma Desteği tarafından 2020 yılında desteklenen çalışmalardan biridir.

© KAGED, 2021.

Ticari ve çıkar amaçlı kullanılamaz.

Yayın yeri: Ankara

Bu yayının Avrupa Birliğinin maddi desteği ile hazırlanmıştır. İçerik tamamıyla yazarın sorumluluğu altındadır ve Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	2
GİRİŞ.....	4
İmkânlar.....	7
AMAÇ VE YÖNTEM.....	12
Araştırmanın Soruları ve Hedefleri	12
Yöntem	13
SİVİL TOPLUMUN YAPISI / DURUMU	16
Dijitalleşme Kapasitesi: Genel Durum.....	18
SİVİL TOPLUMDA DİJİTAL DÖNÜŞÜME ETKİ EDEN FAKTÖRLER	21
Alışkanlıklar / Gelenek:	21
Kuşaklar Arası Fark:.....	27
Hız ve 'Bürokrasi'	29
Kaynaklara Erişim.....	31
HAK ODAKLI SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN KULLANDIĞI DİJİTAL ARAÇLAR	35
Sosyal Medya	37
İletişim Grupları	43
Yapay Zekâ ve Diğer Teknolojiler	44
Güvenlik	45
İHTİYAÇLAR: NELER YAPILABİLİR?	47
İnsan Kaynağı ve Maddi İmkân Gereksinimi	47
Yeni Bilgi ve Yöntemlere Ulaşma: Eğitim İhtiyacı.....	51
Yeni Bir Metodoloji İhtiyacı: Dijitalleşmeyi Mücadele Alanı Olarak Tanımlamak	54
İhtiyacı Bilmek İhtiyacı	56
EK TARTIŞMA: KİŞİSEL VERİLERİN KORUNMASI KANUNU	58
SONUÇ	61
KAYNAKLAR.....	66
EK: Katılımcılar	69

ÖNSÖZ

Bu araştırma, son birkaç yıldır dünyada yoğun olarak tartışılan teknolojinin insan hakları alanına etkilerine odaklanıyor. Bu konuyu neden ve nasıl merak edip bir araştırma tasarladığımızın ve araştırmanın nasıl mümkün olduğunun hikâyesi, aynı zamanda teşekkürlerimizi sunmak istediğimiz kişi ve kurumları da içeriyor.

Biz, bu raporu hazırlayan üç araştırmacı, 2017 yılında Barış İmzacısı olduğumuz gerekçesiyle üniversiteden Kanun Hükmünde Kararname ile ihraç edilene kadar, sinema, göç ve iltica konularında çalışan akademisyenlerdik. İhraç edildikten sonra, İzmir üniversitelerinden ihraç edilen bir grup akademisyenle birlikte Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) bünyesinde TİHV Akademi'yi oluşturduk. TİHV, bir yandan akademik pratiğe devam edebilmemize diğer yandan da insan hakları pratiği ile iç içe geçmemize olanak sağladı. Bu nedenle öncelikle TİHV'deki dostlarımıza, dört yıldır birlikte akademik çalışmalar yürüttüğümüz, üretirken öğrendiğimiz arkadaşlarımıza teşekkür etmek isteriz.

Bu süre zarfında elbette insan hakları alanının imkânları, sıkıntıları ve dönüşümlerini de izlememiz mümkün oldu. Teknoloji ve daha özelinde dijitalleşme tartışmalarına ilgi duymamız bu süreç içinde gerçekleşti. Hemen her gün ekranımıza düşen “ilginç” teknoloji haberlerini okurken, dünyada insan hakları örgütlerinin bu konuda neler yaptığına ve elbette konuyla ilgili akademik araştırma ve yayınlara bakmaya da başladık. Bu ilgi, yine ihraç edilmiş Barış Akademisyeni arkadaşlarımızın kurduğu İnsan Hakları Okulu'nun *Bahri Savcı İnsan Hakları Araştırmaları Destek Programı* ile bir araştırmaya dönüşebildi. İnsan Hakları Okulu'na araştırmanın gerçekleşmesi için verdikleri desteğin yanı sıra, bu konudaki merakımızın bir kitapçığa dönüşmesi için yarattıkları motivasyon ve olanak için de teşekkürlerimizi sunmak isteriz.

Bu hikâye, akademi ve insan haklarına yönelik son yıllarda Türkiye'de sürekli şiddetlenen baskı ortamının ve aynı zamanda bununla mücadele ortamının içinde şekillendi. Bu bakımdan bizim için ayrıca değerli.

Bu çalışmayı yaparken, danıştığımız, tartıştığımız ve destek aldığımız Prof. Dr. Nilgün Toker ve Dr. Hanifi Kurt'a ayrıca teşekkürlerimizi sunuyoruz.

GİRİŞ

Hayatımızın her alanı dijitalleşiyor, ilişkilerimiz, işimiz ve etrafımızı saran nesnelere bir ağın unsurlarına dönüşüyor. Temel günlük iletişim araçlarından haber kaynaklarına, sosyal politikadan eğitime, polis uygulamalarından göç yönetimine kadar her alanda tasarlama, düzenleme ve uygulamanın aracı olan yapay zekâ, makine öğrenmesi, derin öğrenme, veri analitiği gibi ileri teknolojiler, sıradan insanın kendi *dijital hayatını* takip ve kontrol edebilmesinin sınırlarını ve olanaklarını çoktan aşmış durumda. Bilgisayarlar insanlardan daha fazla ‘bilen’ nesnelere dönüşürken, nesnelere birbirleriyle ‘konuşma’larına olanak tanıyan bir ağ içinde insanın yaşama biçimini yeniden tanımlıyor. Bir yandan teknolojiye ilişkin şüphe ve korku yükselirken, diğer yandan teknoloji dolayımından geçmeyen bir yaşamdan kaçmak imkânsız hale geliyor. Elbette, yaygın, hızlı, hatta zorlayıcı ve istilacı olan bu teknolojinin, toplumsal dönüşümün dinamiği ve faili haline geldiğini görmezden gelmek artık mümkün değil.

Bu bağlamda, Niezen’in “sadece dijital dünyada değil, fiziksel dünyada da her şey bilgisayar haline geliyor” (2019: 108) uyarısı, belki de teknoloji ve toplumun geleceğini daha pesimist perspektiften yorumlayanlar için fiziksel ve dijital dünyanın sınırlarının bulanıklaşmasının ötesinde, dijitalin fiziksel dünyayı sarıp içinde eriteceği başka bir gerçekliği işaret ediyor olabilir. Ancak, bu raporun konusu teknolojiye ilişkin fütüristik bir değerlendirme yapmak değil; rapor, teknolojinin dönüştürdüğü ve yarattığı yeni toplumsal dinamikler içinde insan hakları savunusuna odaklanıyor.

İnsan hakları, 10 Aralık 1948 tarihinde İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin kabulünden bu yana hem içerik hem biçim olarak değişmiş ve genişlemiş durumda. Schulz ve Raman’ın (2020:1) “haklar, statik, kalıcı veya edebi değildir... Biz, insanlar, hakları tarihe uyarlarız” sözü, bu anlamda, hakların toplumsal ve tarihsel karakterinin altını çiziyor. Hakların tarihselliği, uluslararası sözleşmelerce güvence altına alınmış haklar kadar, etik ve politik idealler için de geçerli. Bu nedenle de hak alanı, ortak paylaşılan dünya söz konusu olduğunda temel aldığı kaidelerle birlikte yeni hak alanlarını tanımayı ve içermeyi gerektiriyor: Örneğin

1948’de hak olarak tahayyül edilmeyen eşcinsel evlilikler, bugün hak olarak dünyanın pek çok yerinde yasayla güvence altına alınır veya teminatı için toplumsal hareketlerle mücadele edilirken, unutulma hakkı gibi daha önce var olmayan 21. yüzyıla özgü dinamiklerin ortaya çıkardığı hak kategorileri artık görmezden gelinemeyecek alanlar olarak kendini dayatıyor¹.

Elbette, hakların tarihselliği üzerine düşünmek ve geleceğe dönük entelektüel hazırlık yapmak, gelecek toplumların dokusunu oluşturmada müdahil olma imkânını sağlayabilir. Ancak, bundan daha acil ve elzem olan, hâlihazırda mevcut haklar, ihlaller ve savunu üzerine düşünmek ve harekete geçmektir. Teknoloji, insanlar arası ve insanlarla kurumlar arasındaki ilişkilerin biçim, araç ve içeriğini değiştirdikçe, insan hakları alanını yeniden ve yeniden düşünmek, yine ve yeniden eylemle biçimlendirmek zorunluluğu karşımızda duruyor.

İnsan hakları alanını kabaca üç düzeyde düşünebiliriz: 1- Hak kategorileri 2- Hak ihlalleri ve bunların yeni araçları 3- Savunu imkânları. Elbette bu üç kategoriyi kesen fakat zorunlu olarak bu kategorilerde anılmayacak sivil toplum örgütlerinin organizasyonel iletişim alanı da sayılabilir. Bu rapor, en temelde sivil toplum örgütlerinin ihlalleri tespit ve onlarla mücadelesinin, başvurduğu araçların ve savunu mecralarının teknolojiyle ilişkilene biçim ve olanaklarını Türkiye özelinde ele alıyor; dolayısıyla hakların “yeni” olanla nasıl kavuşacağıyla birlikte yeni hak alanlarına odaklanmayı tercih ediyor

İhlaller

Devletler, hangi biçimiyle olursa olsun her zaman baskı ve hak ihlallerinin kaynağı olagelmıştır. Ancak dijitalleşmeyle gelişen gözetleme teknolojileri, devletler ve şirketleri birbirine bağlayan, hatta birini diğerine dönüştüren işbirliklerini (Zuboff 2019) benzeri görülmemiş yeni bir kapasiteye ulaştırmış görünmektedir “Gözetlemenin altın çağı”nda

¹ Daha geniş tartışma için Bkz. Schulz ve Raman, 2020.

² <https://hatebase.org/>

³ <http://www.satsentinel.org/our-story>

⁴ <https://forensic-architecture.org/>. Tahir Elçi cinayetine ilişkin raporun tamamı için Bkz. https://content.forensic-architecture.org/wp-content/uploads/2019/03/FA-TE-Report_12_Turkish_publicpdf.pdf

(Livingstone ve Risse 2019), denetim, baskı ve ihlallerin artacağı korkusu giderek yayılmaktadır. Bu korkunun yersiz olmadığı Çin örneğinde en açık biçimiyle görülmektedir: Yapay zekâ teknolojilerinin kapasitesini artırmak için Ar-GE'ye önemli miktarda yatırım yaparken, bu teknolojileri vatandaşlarını özel ve kamusal ayırımı yapmaksızın gözetlemek ve denetlemek, sofistike internet yasakları uygulamak, biyometrik veri, ses ve DNA örnekleri toplamak için de kullanılmaktadır (Gravett 2020). Tencent ve ByteDance gibi popüler uygulamaların (WeChat, TikTok) sahibi olan şirketler, Çin'de sansür, gözetleme ve propaganda rejiminin güçlendirilmesinde önemli rol oynamaktadırlar (Wang 2020). Çin'in sansür ve temel insan hakları ihlallerinde efektif biçimde - bu teknolojileri kullandığı, aynı zamanda ihraç da ettiği konuşulmaktadır.

Pek çok ülkede kamu hizmetlerinin “akıllılaştırılması” (Engin ve Treleaven 2018), örneğin e-devlet uygulamaları, veri bilimi teknolojileri günlük hayatı kolaylaştırması bakımından hızla kabullenilip yaygınlaşırken, büyük veriye dayalı gözetleme ve kestirim (predictive), tutuklama, şartlı tahliye ve polis uygulamalarında kullanılmaktadır. Toplanan verinin işlenmesi yoluyla kişilerin önceki davranışları ve profillerinden yola çıkılarak, suç işleme ihtimallerine müteakip analizler yapılabilmekte ve adli işlemler gerçekleştirilebilmektedir. (Richardson vd. 2019, Grace vd. 2019). Veriye dayalı kestirimsel uygulamalar, suç koşulları ve kolaylaştırıcı faktörlerin belirlenmesinde, kanıt toplama, araç ve eğilim saptamada güvenlik güçlerine potansiyel faydalarıyla önce çıkarılmakta, ancak mahremiyetin ve masumiyet karinesinin ihlali, hukuk dışı cezalandırma, hedef haline getirme gibi göz ardı edilemeyecek riskleri de beraberinde getirmektedir (Schlehahn vd. 2015). Buna ek olarak, veri toplama ve işleme metodlarının bilhassa bu araçlara ilişkin şeffaflığın ve hesap verilebilirliğin sağlanmadığı durumlarda, yerleşik, kurumsallaşmış ve toplumun her alanına sinmiş olan eşitsizlikler ve ayrımcılık biçimlerini yeniden üretme ve güçlendirme riski barındırdığı, bunun yaygınlaştıkça olağanlaşan bireysel ve kitlesel hak ihlallerine neden olabileceği önemli bir risk olarak durmaktadır.

İnternet teknolojisinin yaygınlaşmasının, demokrasinin katılım ve çoğulculuk rüyasının gerçekleşmesi için önemli bir imkân sunacağı umudu çok uzun sürmedi. Bu iyimser beklenti, gerek devletlerin hızla gözetleme ve denetleme pratikleri gerekse de dijital bölünme ve erişim eşitsizlikleriyle birlikte yerini teknolojiye ilişkin kötümserlik, şüphecilik ve kaygıya bıraktı.

Sosyal medya, Tahrir Meydanı(2010), Zuccotti Park (2011), Gezi Direnişi gibi (2013) dünyanın farklı yerlerindeki toplumsal hareketlerin ortaya çıkışında önemli rol oynadı (Tüfekçi 2017); hem eylemlere katılanların birbirinden haberdar olmasına hem de tüm dünyanın yaşananlara tanıklık etmesine olanak sağlayan bu yeni kanal, demokratik ve şeffaf bir kamusal alanın ortaya çıkması bakımından alkışlandı. Ne var ki, bu platformların, özgürlük ve değişimin araçları olarak selamlanmasından, eşitsizlikçi ve yanlı algoritmalarla yankı odaları yaratan, kutuplaşma ve otoriterleşmeye yol açan, seçimlerin güvenliğinin sorgulanmasında payı olan araçlar olarak tartışılmasına geçiş, on yıldan daha kısa sürede gerçekleşmişti (Tüfekçi 2018). Türkiye’de ve daha pek çok ülkede, GPS verilerinin takibi, e-posta veya diğer haberleşme araçlarının okunması, bilgisayar mikrofon ve kameralarını kullanarak gözetleme, kötü amaçlı yazılımlar aracılığıyla dijital araçlardan veri toplama gibi yollarla (Dragu ve Lupu 2020) online gözetleme, veri toplama ve saklamaya dayalı rejimlerin kurulmasına neden oldu (Yeşil ve Sözeri 2017).

Nihayetinde ifade özgürlüğünü genişlettiği, katılımı artıracığı ve demokratikleştireceği varsayılan, umut edilen bu araçlar ve yarattığı ortam, bizatihi devletler için otoriteryanizmi güçlendirecek olanakları da sunmaktadır. Bu araçlar, devletlerin baskı rejimlerini daha düşük maliyetle ve daha geniş biçimde gerçekleştirmelerine olanak tanırken, muhaliflerin kamusal destek sağlaması ve kamuyu harekete geçirmesinin önlenmesine de hizmet etmektedir (Dragu ve Lupu 2020). Bir başka deyişle, bu araçlar, fiziksel mekânı değiştirmeksizin haber almaya, yorum yapmaya, fikir tartışmaları gerçekleştirmeye, dahası yeni eylem ve aktivizm biçimlerinin ortaya çıkmasına imkânlar sunmakla birlikte, devletlerin muhalif eylem ve pratiklerine daha erken müdahale etme ve hatta eylem henüz ortaya çıkmadan engelleme kapasitelerini de arttırmaktadır. Dolayısıyla yeni teknoloji ve dijital mecraları ele alırken, olanaklar ve sınırlılıkları birlikte düşünme gerekliliği, bu araştırmadaki perspektifimizi ortaya koymaktadır.

İmkânlar

Devlet ve devlet dışı aktörlerin iç içe geçişine de işaret eden, gözetleme, baskı ve yeni ihlal mekanizmaları yaratan dijital teknolojiler, aynı zamanda insan haklarını koruma ve ilerletme, ihlallere karşı mücadele etmede de kaçınılmaz hale geldi. Kabul etmek gerekir ki, ancak dijital teknolojilerle mümkün olabilen izleme ve savunma örnekleri, haklar alanında teknolojiye ilişkin

heyecan ve hevesi artırıyor. Örneğin, fiziksel olarak ulaşılması mümkün olmayan yerlerde savaş suçlarının ve insan hakları ihlallerinin tespiti, belgelenmesi ve nihai olarak savunusunun geliştirilmesi, ticari ve yüksek çözünürlüklü uydu görüntüleri gibi jeo-mekansal verilerle, ağ veri analizleri ve DNA dizilim teknolojileri gibi dijital sağlayıcılarla (*affordances*) mümkün olabiliyor (Livingston ve Raman 2018).

Dijital sağlayıcılar, tasarım çalışmalarında ve insan/bilgisayar arayüzü araştırmalarında, bir nesnenin potansiyel kullanımlarını tanımlayan nitelikleri veya özellikleriyle ilgilidir (age: 4). Örneğin, bazı sağlayıcılar kullanıcılarını yazı ile etkileşimle sınırlarken, diğeri kullanıcıları görsel ve işitsel etkileşim imkânı sağlayabilir. Elbette bu sağlayıcıları birlikte, üst üste kullanmak da sağlayıcıların doğrudan sunmadığı imkânları ortaya çıkarabilir. Örneğin Hatebase², “200'den fazla ülkede nefret söylemi olaylarını izlemek için milliyet, etnik köken, din, cinsiyet, cinsel ayrımcılık, engellilik ve sınıfa dayalı çok dilli geniş bir kelime dağarcığı” kullanarak, manuel yöntemlerle yapılması neredeyse imkânsız genişlikte bir nefret söylemi izlemesi yapabiliyor. Bir başka örnekte, Satallite Sentinel Project, Kuzey ve Güney Sudan arasında sivillere yönelik şiddetin izlenmesinde kullanılmaktadır (McPherson 2015:10). Satallite Sentinel Project, bölge üzerinden geçen uyduların sivillere yönelik tehditlerin, bombalanmış ve yerle bir edilmiş köylerin ya da kitlesel şiddete ilişkin diğeri kanıtların görüntülerini yakalıyor. DigitalGlobe isimli şirketten gelen bu görüntüler Enough Project isimli sivil toplum örgütüyle paylaşılıyor ve analiz ediliyor. Bu noktadan sonra Enough Project, basına ve politika yapıcılara duyuruyor ve önemli haber kuruluşlarını ve Twitter ve Facebook'taki mobil aktivist ağını bilgilendirerek alarm veriyor³. Bu örnekler, doğrudan insan hakları savunusunda hakikati bulma (fact-finding), savunu pratikleri, kampanya, savunuculuk ve elbette aktörler ve aktörler arası işbirliklerindeki dönüşümleri yeniden düşünmeyi zorunlu kılıyor. Bu nedenle de insan hakları ve teknoloji genel başlığı altında teknolojiye insan hakları perspektifi ile bakmak kadar, insan haklarına teknoloji perspektifiyle bakmanın kaçınılmaz olduğunu da görüyoruz.

Yeni teknolojilerin insan haklarıyla kesiştiği alanlarda zorunluluklardan bahsetmenin kendisi bir zorunluluk haline gelmiştir. Yukarıda verdiğimiz örnekleri tek bir kişi ya da kurumun

² <https://hatebase.org/>

³ <http://www.satsentinel.org/our-story>

gerçekleştirmesinin mümkün olmadığı açıktır. Daha temel düzeyde, dijital platformlarda yürütülen görünürlük, kampanya ve savunuculuk faaliyetleri dahi, yeni iletişim stratejistleri, bu platformlara ilişkin veri ve analiz uzmanlığı, görsel ve yazı materyalinin oluşturulmasına ilişkin uzmanlıklar gibi enformasyon çağına özgü yeni profesyonellerle beraber kaynakları doğru kullanma kapasitesi ve becerisini gerektirmektedir. Öte yandan uydu görüntülerinin elde edilmesi ve bu görüntülerin analizi gibi farklı türde verilerin elde edilmesi ve işlenmesine ilişkin uzmanlıklar, çok daha fazla maddi kaynak, uzmanlık ve disiplinler arasında yeni ortaklıkları gerektirmektedir.

Tahir Elçi cinayetinin nasıl gerçekleştiği ve faillerinin tespiti için yapılan dijital adli-mimari rapor da benzer bir örnektir. Londra Goldsmiths Üniversitesi'nin bir girişimi olan Forensic Architecture⁴, tanık ifadelerini, olay sırasında aktif olan kameralardan elde edilen görüntüleri, uzman mütalaasını, bilirkişi raporlarını, balistik inceleme raporu ve otopsi tutanağından oluşan raporları ve mimari çizimleri, çeşitli yazılımlar yoluyla analiz edilmiş ve üç boyutlu olarak canlandırmıştır. Ses, görüntü ve mimarinin analiziyle hazırlanan bu rapor, olayı anlamak, sorumluları tespit etmek ve mahkemelerin eksik bıraktığı noktaları açığa çıkarmak için paha biçilemez bir girişimdir. Uluslararası Af Örgütü yeni teknolojilerin kullanımı ve teknoloji aracılığıyla gerçekleşen hak ihlallerine ilişkin en geniş çalışmaları yapan örgütlerden bir tanesidir. “Savunucular, hackerlar, araştırmacılar ve teknolojistlerden oluşan küresel bir kolektif”⁵ olan Amnesty Tech, Af Örgütü Silikon Vadisi İnisyatifi gibi girişimlerinin yanı sıra zor durumda olan hak savunucuları için geliştirilen panik butonu uygulaması, insan hakları eğitim uygulamaları, başvuruların hızlı değerlendirilmesi gibi çok sayıda dijital teknolojileri kullanan alanlarda çalışmalar yapmaktadır⁶. Af Örgütü'nün bu girişim ve uygulamaları örgütün bulunduğu tüm ülkelerde erişime açık değildir, ancak, insan hakları savunusunda bilgi ve deneyim paylaşımının bir getirisi olarak, teknolojiye ilişkin perspektif ve olanakların yerelleşmesinde rol oynamaktadır.

⁴ <https://forensic-architecture.org/>. Tahir Elçi cinayetine ilişkin raporun tamamı için Bkz. https://content.forensic-architecture.org/wp-content/uploads/2019/03/FA-TE-Report_12_Turkish_publicpdf.pdf

⁵ <https://www.amnesty.org/en/tech/>

⁶ Predicting And Preventing Human Rights Abuses, 2013, <https://www.datakind.org/projects/predicting-and-preventing-human-rights-abuses>, Shining Light On International Human Rights Case Law, 2014, <https://www.datakind.org/projects/shining-light-on-international-human-rights-case-law> Af Örgütü'nün çeşitlik kurum ve kişilerle işbirliği içinde insan hakları alanında yaptığı çalışmaların erken sayılabilecek tarihlerde başladığına örnek gösterilebilecek çalışmaları arasındadır.

Bu tür örnekler teknolojinin olanakları konusunda heyecan yaratsa da, beraberinde tartışılması ve çözülmesi gerekli sorunlar paketini de getirmekte. İyi amaçlar için yapılan yeni nesil *fact-finding* (Alston 2013) pratiklerinin yarattığı gözetleme ve güvenlik riskleri, yanlış ve/veya manipüle edilmiş kaynakların kullanımı, üretilen içeriğin dijital platformlarda algoritmalarca görünmez kılınması ve ödenen parayla orantılı olarak görünür olabilme (McPherson 2015, 2018) gibi riskleri de barındırmaktadır.

Dünyada ileri teknoloji üretimi büyük oranda Çin ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından üretilmekte ve dünyanın dört bir yanına ihraç edilmektedir⁷. Bu nedenle de, yukarıda zikrettiğimiz çalışmalar her yerde benzer biçimde ve güçte gerçekleşmemektedir. Ancak, ileri teknoloji ürünü olmakla birlikte ücretsiz veya karşılanabilir ücret karşılığında kitlesel kullanıma açılan teknolojiler, her yerde insan hakları ortamını, gerek ihlaller gerekse de savunusu bakımından etkilemektedir.

İnsan hakları alanında, farkındalık artırma (Sharma 2020), hakikati bulma (*fact finding*) (Alston ve Knuckey 2015), savunuculuk ve aktivizm (Markland 2021, Schmitz vd. 2020) başta olmak üzere veri ve büyük veri, temel iletişim, görünürlük gibi hemen her faaliyet ve gereksinimde kullanılmaktadır. Türkiye’de de sivil toplum bu biçimiyle dijital araçları yoğun olarak kullanmamaktadır. Bu nedenle de sivil toplumun dijital dönüşümünü ve bunun biçimini anlamak, ihtiyaçları belirlemek, sivil toplumun temel işlevlerini gerçekleştirmesi için de önemlidir.

Bu araştırma, söz konusu ihtiyacın farkında olarak dijitalleşmenin risklerini, imkânlarını ve sınırlarını birlikte ele almayı denemektedir. Zira dijital teknolojilerin yaşamın her yanına hızla sızması, politikayı, eğitimi, sporu, günlük yaşamı, insanlar arası ilişkileri, iş yaşamını ve neredeyse tüm deneyimlerimizi biçim ve içerik bakımından radikal şekilde değiştiriyor olması, bu teknolojilere ilişkin uç tepkiler verilmesine neden olabiliyor. İnsan hakları ve teknoloji tartışmasını, “Teknofobi *versus* tekno-iyimserlik” (Guberek ve Silva 2014) olarak adlandırılabilir bu kutuplaşmanın içine sıkıştırılmadan yapmak, teknolojinin değiştirdiği insan

⁷ Bkz. Feldstein 2019

hakları alanını anlamak, ilkeler, etik, hukuk ve pratiklerle birlikte tartışmak son derece önemli. Zira dijital teknolojilere ilişkin bir seçim yapma ihtimalinin olmadığı, dijital ve fiziksel/materyal olanın iç içe geğtiği bir dünyada, hak ihlalleri de bu kesişim alanında geręekleřmektedir.

İhlaller, savunu pratikleri, aktörler, eğitim, finansal kaynaklar, kampanya gibi her alanda, analogtan dijitale geğilmiştir ve artık insan hakları üçüncü tarihsel dönüşüm aşamasındadır: Niezen (2019) buna ‘İnsan Hakları 3.0’ adını veriyor. Bu dönüşüm, maalesef ki eski eğitsizlikleri yeniden üreterek ve yenilerini ekleyerek geręekleřiyor.

Bu rapor, yukarıda ancak genel hatlarıyla değinebildiğimiz meseleleri arka plana alarak, Türkiye’de insan hakları bakımından sivil toplumun bir fotoğrafını çekmeyi amaçlamaktadır.

AMAÇ VE YÖNTEM

Araştırmanın Soruları ve Hedefleri

Bu araştırma temel olarak, Türkiye’de hak temelli sivil toplum örgütlerinde dijitalleşmenin rolü ve kapasitesine odaklanmaktadır: Dijital ve fiziksel ortamın sınırlarının bulanıklaştığı bu dünyada hak temelli örgütlerin hâlihazırda yürüttükleri (belgeleme, izleme ve savunuculuk vb.) faaliyetlerini nasıl dönüştürdüklerini, bu konudaki düşünce ve temayülleri, karşılaştıkları engeller ve riskleri ortaya koymayı amaçlamayan bu çalışma, şu soruları sormaktadır:

- a- Türkiye’deki insan hakları örgütleri dijital teknolojilerin yeni hak ihlalleriyle ilişkisini nasıl kuruyor? Bu konudaki hukuki ve etik tartışmalarda nasıl bir tutum sergiliyor?
- b- İnsan hakları örgütleri, teknolojiyi şimdiye kadar nasıl ve hangi amaçlarla kullanabildi?
- c- Sivil toplum örgütlerinin -hukuki, ekonomik, politik- kapasite ve becerilerinin artırılmasının önündeki engeller nelerdir?

Bu çalışmanın ana hedefi, Türkiye’de insan hakları alanında çalışan sivil toplum örgütleri ve aktivistlerin dijital teknolojilerle nasıl ilişkilendiklerine; hızla yaygınlaşan ve fiziksel dünya ile içi içe geçen dijital dönemde insan hakları savunusunun genişleme ve dönüşme süreci ve bu süreçteki zorluklarına ilişkin bir çerçeve sunmaktır.

Spesifik olarak ise hedef, Türkiye’deki insan hakları mücadelesinin dijitalleşme sürecinin olanaklarından nasıl faydalandığını, dijital uzamda gerçekleşen yeni hak ihlallerine karşı nasıl strateji ve mücadele yollarına sahip olduklarına odaklanmak; özellikle salgın sonrası dünyanın ana başlıklarından biri olan teknoloji vasıtasıyla denetim rejimine ilişkin ne gibi öngörüler geliştirdiklerine ve bu sürece nasıl hazırlandıklarına ilişkin bir perspektif ortaya koyabilmektedir. Öte yandan bu araştırma, insan hakları mücadelesinde dijitalleşme konusunda yaşanan zorlukları ortaya çıkarması bakımından Türkiye’deki sivil toplumun sorunlarının tespitine dair bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Araştırmanın evrenini, Türkiye’de hak temelli savunuyu yapan sivil toplum örgütleri oluşturmaktadır. Bu çalışma kapsamında insan hakları örgütleri, insan hakları ihlallerinin tespiti, önlenmesi, tazmini için faaliyette bulunan kurumlar olarak tanımlanmaktadır ve söz konusu örgütlerin faaliyet türleri ve örgütlenme biçimleri arasında bir ayırım gözetilmemektedir. Bu nedenle dernek ve vakıflara ek olarak, demokratik kitle örgütü olarak hak savunuculuğu yaptığını beyan eden meslek örgütleri de araştırmanın evreni kapsamına alınmıştır.

Araştırmanın örnekleme ise amaçsal örnekleme tekniği ile belirlenmiştir. Amaçsal örnekleme, araştırmanın amacı doğrultusunda, evrendeki çeşitliliği olabildiğince kapsamak ve derinlemesine bilgi toplamak için uygun bir teknik olması nedeniyle tercih edilmiştir. Örnekleme, en az beş yıldır Türkiye’de hak temelli faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları ile sınırlanmıştır. Mülakat gerçekleştirilen kuruluşlar arasında dernek, vakıf ve meslek odaları yer almaktadır.

Araştırma kapsamında toplamda 20 sivil toplum örgütünden 25 kişiyle mülakat gerçekleştirilmiştir. Ek olarak, herhangi bir sivil toplumu temsil etmemekle birlikte, teknoloji ve sivil toplum konusunda deneyime sahip üç kişiyle mülakat yapılmıştır. Aşağıda yer alan bulgulara zemin hazırlayan veri, 20-90 dakika aralığında gerçekleşen toplamda 28 derinlemesine mülakat yoluyla elde edilmiştir. Beş örgüt ile iki kez mülakat yapılmıştır. Bu mülakatlar, örgütlerin organizasyonel yapısı nedeniyle, teknoloji/dijitalleşme alanında çalışanlar ile genel olarak örgütün kurumsal perspektifini sağlayabilecek kişilerin birbirinden farklılaşması nedeniyle yapılmıştır.

Mülakat yapılan gerçek kişilerin, üyesi oldukları kuruluşları temsil etmesi beklenmedi. Kişileri, kuruluşun faaliyetleri ve işleyişi ile ilgili yeterli bilgi ve deneyime sahip olması burada tek kriterdi. Mülakatlar sırasında kişiler zaman zaman kurumlarının perspektifini anlatırken zaman zaman da kendi yorumlarını belirttiler. Mülakata katılanların üyesi oldukları kuruluşlardan bağımsız olarak, fikirlerini ve eleştirilerini paylaşmasının, bu çalışma bakımından derinleştirici olduğunu düşünüyoruz.

Mülakatlar, aynı zamanda bu raporun yazarları da olan üç araştırmacı tarafından yarı-yapılandırılmış soru formu aracılığıyla yapıldı. Pandemi sürecinin getirdiği kısıtlılıklar nedeniyle, saha dâhil olmak üzere bütün araştırma dijital araçlar yardımıyla gerçekleştirildi. Araştırmacılar arasında iletişim ve çalışmaların paylaşımı e-posta, Google Dokümanlar, Zoom ve elbette telefon görüşmeleri yoluyla sağlandı. Katılımcılarla mülakatlar ise Zoom platformunda yapıldı.

Pandemi döneminde, ‘uzaktan’ araştırma ve bunun metodolojisi üzerine tartışmalar ve literatür hızla artarken, biz de metodolojik zorluklarla ve bunların araştırma üzerindeki etkileri ile yüzleştik. Zoom, görüşmelerin zaman ve mekan kısıtlaması olmaksızın yapılabilmesine olanak tanıdı. Bu nedenle, katılımcıların programlarına uygun olarak sabah saatlerinde veya akşam 10’dan sonra mülakatlar gerçekleştirilebildi. Ancak, ‘Zoom yorgunluğu’ olarak adlandırılan fenomen araştırma sürecini de etkiledi. Hem katılımcılar hem de araştırmacılar, günlük rutin içinde art arda yapılan çevrimiçi görüşmelerin yorgunluğu ile daha kısa görüşmeler yapma eğiliminde oldu.

Ek olarak, yarı-yapılandırılmış soru formu aracılığıyla gerçekleşen mülakatlarda sınırlılıklar da ortaya çıktı. Mülakatların analiz aşamasında, ‘normal koşullarda’ derinleştirebileceğimiz, açabileceğimiz noktaların çok daha yüzeysel geçtiğimizi fark ettik. Saha çalışması, pandeminin 9-11 ayları (Kasım 2020-Ocak 2021) arasında gerçekleştirildi. Yarı-yapılandırılmış mülakat formunun avantajlarından olan açma vedeşmeden, bu araştırmada yeterince istifade edilemedi. Yarı-yapılandırılmış soru formunu, neredeyse yapılandırılmış soru formu olarak kullanmış olduğumuzu belirtmek isteriz. Dolayısıyla, dijital dönüşümün araştırma süreci, metodolojisi ve elbette bilgi üretimine etkilerini deneyimlemek bakımından da biz araştırmacılar için öğretici oldu.

Mülakatlar, katılımcıların onayı alınarak video olarak kaydedildi. Kayıt yapılmasının, araştırmacılar üzerindeki etkileri yine yüz yüze olmuyuşu nedeniyle gözleyemedik. Ancak, kayıt altına alınmasını reddeden veya kaygı duyduğunu belirten katılımcı olmadığını belirtmek isteriz.

Bu rapor, hak odaklı çalışan sivil toplum örgütlerinin teknolojiye ilişkin perspektifi ve dijital dönüşüm sürecini anlamak bakımından kesitsel ve sınırlı bir fotoğraf sunuyor. Bununla birlikte, Türkiye’de haklar ve teknoloji ilişkisini sivil toplum örgütleri perspektifinden tartışmanın önemli olduğunu düşünüyoruz. Araştırma sırasında, birçok katılımcı, bu araştırmanın ve araştırma sorularının, kendilerini konuya ilişkin düşünmeye sevk ettiğini belirterek, araştırmayı önemli bulduklarını dile getirdiler. Umuyoruz ki araştırma raporu bu konunun sivil toplumun asli meselelerinden biri olarak görülmesine katkı sunar.

SİVİL TOPLUMUN YAPISI / DURUMU

Türkiye’de siyasal ve toplumsal alanın daraldığı bir ortamda hak savunuculuğu yapan sivil toplumun önemi, temel hak ve özgürlükler konusunda farkındalık, demokratikleşme ve yurttaş katılımı açısından giderek daha fazla anlaşılmaktadır⁸. Bunun en iyi göstergelerinden biri, son yıllarda sivil topluma katılımında büyük bir artışın yaşanıyor oluşudur, ancak sayılara bakıldığında bunun halen Avrupa ülkelerinin gerisinde kaldığı da görülmektedir. TÜSEV’in (2013-2014) Sivil Alanı İzleme Raporu, çeşitli derneklere üye olan kişi sayısının dokuz yılda 5,3 milyondan 10 milyona çıktığını, yani neredeyse yüzde yüz arttığını göstermektedir (TÜSEV 2015: 6). Ancak bu artış dahi, nüfusun sadece %13’lük bir kısmına tekabül etmektedir.

Bununla birlikte TİHV’in 2019 tarihli İnsan Hakları Raporu, Türkiye’de sivil toplum kuruluşları ve örgütlerin karşılaştıkları engellerin benzerlikler taşıdığına dair önemli göstergeler sunmaktadır: 2015’te Kürt illerinde sokağa çıkma yasaklarıyla başlayan ve Olağanüstü Hal (OHAL) döneminde zirvesine ulaşan temel hak ve özgürlüklerin askıya alınışı; yaşam hakkı, toplanma, örgütlenme, ifade ve basın özgürlüğü alanındaki ihlallerin yükselişe geçmesi; sivil topluma yönelik hürriyeti kısıtlayıcı tedbirlerin cezalandırma yöntemine dönüşmesiyle birlikte yaratılan korku atmosferi hak savunusu yapan kurum ve örgütler üzerindeki baskının yoğunlaşmasına neden olmuştur. Öte yandan OHAL ilanından sonra pek çok sivil toplum örgütü kapatılmış veya kapatılma tehdidiyle yüz yüze kalmıştır. Benzer şekilde, Avrupa Komisyonu’nun 2019 tarihli Türkiye raporunda (Avrupa Komisyonu 2019) altını çizdiği gibi “sivil ve demokratik hakların gelişimi için hukukun üstünlüğü ilkesi”nin zedelenmesi, merkezîyetçi yapının katılaşması ve güç yoğunlaşması” gibi siyasal engeller, dolaysız ya da dolaylı olarak hak savunuculuğu konusunda temel faaliyetlerin yürütülmesinde riskleri beraberinde getirmektedir. Nihayetinde, 2020 sonunda Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun’un kabul edilmesiyle birlikte, sivil toplumun üzerindeki baskının demokratik rejimlerin işleyişinin dışına taşıdığı aşikardır.

⁸ Sivil toplumdaki daralma bugün sadece Türkiye’nin değil, siyasal, ekonomik ve toplumsal benzerlikler gösteren diğer ülkelerde de gözlenmektedir. CIVICUS tarafından hazırlanan Sivil Toplumun Durumu 2015 raporu, 96 ülkede olduğu gibi Türkiye’de de sivil alanın giderek daraldığına dair tespitlerde bulunmaktadır. Ancak burada Türkiye’ye özgü olan sorun alanları başta toplanma, örgütlenme ve ifade özgürlüğü olmak üzere en temel haklarda tespit edilmektedir.

Kamuoyunca Büyükada Davası olarak bilinen ve hak savunucularını hedef haline getiren dava, genel olarak sivil topluma, özelde ise insan hakları savunucularına yönelik baskı ve gözdağı vermenin simgesi haline gelmiştir. Araştırma kapsamında yapılan görüşmeler esnasında savunucular, Büyükada Davası'nın çalışmalarına verilen desteği doğrudan veya dolaylı olarak etkilediğini, iddianamenin içeriği nedeniyle kendi çalışmalarının içerik ve verilerinin güvenliğine ilişkin kaygılar taşıdıklarını dile getirmişlerdir. Örneğin, insan hakları alanında çalışan Katılımcı 14, daha önce gündemlerinde olmamasına rağmen, Büyükada Davası sonrasında çevrimiçi mecralar üzerinden yürüttükleri toplantılara ilişkin güvenlik önlemleri almaya başladıklarını, bu toplantılara katılanların gerçek kişiler olup olmadığını teyit etmeye yönelik yöntemler geliştirdiklerini belirtmektedir. Yine insan hakları alanında çalışan bir başka katılımcı ise bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir:

...Tabii şöyle bir şey de var, 'ceketin kahverengi yakışmış sana' demenizden bile artık koca bir iddianame yazılabiliyor. Yıllar önce bir arkadaşımız bize 'dijital stratejinizi belirleyin' diye bir atölye yapmıştı. Size bir cloud açalım demişti. Biz 'ya ne olacak, yağidin malı meydanda, her şeyimiz yasal ve meşru' diyorduk. (Katılımcı 10)

Erşen'e göre, sivil topluma yönelik baskı, aynı zamanda ona yönelik olumsuz bir algının yaratılmasına da neden olmaktadır. Zira "sivil topluma katılımın düşük olmasının bir nedeni, Türkiye'de örgütlenmenin hâlâ olumsuz algılanması, hatta belirli dönemlerde artan baskıların bir sonucu olarak örgütlenmekten korkulması[dır]". Erşen, "[Ö]rgüt' yerine kuruluş denmesi[nin] bile ülkedeki bu tedirginliğin bir sonucu!" olduğunu ifade etmektedir (2016). Bu engel ve risklere, mali sürdürülebilirlik ve mevzuattan kaynaklanan kısıtlılıklar da eklenmektedir ve bu durum sivil toplumdaki daralmayı çoğaltan bir etki yaratmaktadır.

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, sivil toplum için yeni iletişim ve bilgi teknolojileri, çalışmalarını yayma ve sesini daha fazla kişiye ulaştırarak bu alanlara ilgiyi çoğaltma, çoğu zaman gönüllülükle yürüyen faaliyetlere katılım ve desteğin artırılması gibi savunuculuk faaliyetleri kadar, doğrudan dijital araçlar vasıtasıyla veya dijital ortamda gerçekleşen hak ihlallerini izleme, belgeleme, bu ihlallere karşı tutum ve ortak stratejiler geliştirme bakımından da öncelik teşkil eden konulardan biri haline gelmektedir. Tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de hak savunuculuğu yapan sivil toplum homojen bir topluluk olmayıp her kuruluşun kendine özgü yapısı, dinamikleri, ağırlık noktaları, güçlü ve zayıf yönleri

bulunmaktadır. Bunlar kaçınılmaz olarak, kuruluşların dijitalleşme kapasitelerine yansımakta ve karşılaştıkları engelleri de farklılaştırmaktadır.

Raporun bu bölümünde, hak odaklı sivil toplum örgütlerinin, teknoloji ve dijital dönüşüm ile kesişen alanlardaki güncel durumunun bir fotoğrafı sunulmaktadır.

Dijitalleşme Kapasitesi: Genel Durum

Araştırma kapsamında görüşme yapılan sivil toplum kuruluşlarının dijitalleşme kapasitelerinde heterojen yapının doğası gereği farklılıklar gözlenmektedir. Söz konusu farklılıkta mevzuatta belirtilen tüzel kişilikler (dernek, vakıf, meslek örgütü arasındaki yasal farklılara bağlı vasıflar) belirli bir noktaya kadar etkili olsa da, tümüyle bu farklılaşmanın zeminini oluşturmamaktadır. Zira aidat temelli, üye sayısı on binleri bulan, kendi içinde kurul ve komisyonlara bölünmüş ve dahası aynı mevzuata tabi demokratik kitle örgütleri arasında da yeni teknolojilere ilişkin perspektif ve vizyon farkları bulunmaktadır.

Araştırma kapsamında görüşmelere katılan sivil toplum kuruluşlarının bir kısmı tümüyle gönüllülük temelinde çalışmakta, bir kısmı yarı gönüllü-profesyonel çalışanlar olarak organize olmaktadır. İkinci tür örgütlerde istihdamın kimi zaman proje temelli ve uluslararası fonlarla da şekillendiği görülmektedir.

Araştırma kapsamında görüşülen sivil toplum kuruluşlarının çoğunda, diğer faaliyetlerinde olduğu gibi, dijital araç ve mecraların kullanımı da gönüllülerin aktif katılımıyla gerçekleşmektedir; örneğin sosyal medyaya yönelik çalışmalar da gönüllülük üzerinden yürütülmekte olup teknik bir çalışana ya da ekibe sahip değildirler. Yazılım, arayüz oluşturma, tasarım vb. gibi alanlarda desteğe ihtiyaç duydukları zaman, uzman kişilerden ya da şirketlerden profesyonel destek talebinde bulunmaktadırlar. Burada da çoğu zaman altyapının kurulmasından enformasyon teknolojilerindeki uzmanlıklar kadar, yine ‘güven duydukları bir yakına veyahut şirkete başvurma’ şeklinde bir mekanizma işlemektedir. Bu anlayış, güvenlikle beraber, aynı zamanda teknik becerisini hak temelli bir perspektifle birleştiren kişi arayışını da gerektirmektedir:

Teknik becerisi kadar, [kendi çalışma alanlarını kastederek] bu işlere kafa yoran bir arkadaşına sormak üzerinden işliyor. (Katılımcı 10)

Gönüllülük temelinde organize olan kuruluşların kapasitesine dair elde edilen bir başka gözlem ise, dijital araçların, yoğunlukla tanıtım ve eğitim faaliyetlerine yönelik çalışmalarda tercih edildiği ve bunların, yoğunluklu olarak genç kuşak tarafından etkin kullanıldığıdır. Bu konuda, yerelde öz kaynaklarıyla ve spesifik bir hak alanında faaliyet gösteren insan hakları gönüllüsü Katılımcı 14 dijital meselelere merak duymaya başladığını, ama bunun zorunluluktan kaynaklandığını, çünkü insan kaynağı olmadığını ve bunu derneğe entegre etmeye çalıştığını aktarmaktadır. İçerik ve görsel malzemeyi deneme yanılma yoluyla hazırladığından, bu konuda kendi kendini eğittiğinden ama bunu amatör olarak gerçekleştirdiğinden bahseden katılımcının ifadeleri, benzer özelliklere sahip kurumların dijitalleşme kapasitesinin “kişisel katkılarla yürüyen” boyutunu imlemektedir. Bunun bir diğer örneğini ise Katılımcı 18 şöyle ifade etmektedir:

Ofisteki herkesin teknolojiyle ilişkisi aynı değil. Zaman zaman bana danışıyorlar. Arkadaşlarıma zaman zaman şunu söylüyordum: ‘Bana izin verirseniz hiç kağıt kullanmayacak aşamaya geliriz’ ve şu an neredeyse hiç kağıt kullanmıyoruz. (Katılımcı 18)

Her ne kadar bu, olumlu ve iyimser bir örnek olarak anlaşılabilirse de, dijitalleşmeye ilişkin belirli bir politika ya da stratejinin yokluğunu da ima etmektedir.

Benzer özellikler gösteren bir diğer insan hakları kurumundan Katılımcı 27 ise, ‘Youtube kanalı kurma’ gibi fikirlerin genç gönüllülerden geldiğini, afiş ve görsel malzemenin de yine onlar tarafından gerçekleştirildiğini belirtmekte; çağın gerekliliği olarak dijital araçları etkin kullanmaya ilişkin bir perspektifleri olmasına rağmen, kıt kaynaklara sahip olmaları nedeniyle genç neslin bu yöndeki katkısına gereksinim duyduklarına dikkat çekmektedir. Bilhassa öz kaynaklarıyla faaliyetlerini sürdüren insan hakları kurumlarında genç kuşağın gönüllü desteği önemli bir kapasite bileşeni olarak durmaktadır.

İnsan hakları savunusu yapan kuruluşlardan iletişim ve görünürlük faaliyetleri konusunda kuruldukları günden bu yana ayrı birim oluşturanlar ise, zaman içinde bu birimi dijitalleşmeye entegre etme noktasında daha hızlı adımlar atabilmektedirler. İletişim ve görünürlük başlığını,

çoğu zaman hak alanında ‘temel’ olarak nitelenen faaliyet alanlarının aktarımı ve yaygınlaştırılması için bir araç değil, kendi başına temel bir faaliyet alanı olarak tanımladıkları görülmektedir. Burası önemli noktalardan biridir; bu kurumlar için dokümantasyon, hukuk ya da belgeleme kadar, iletişim ve yaygınlaştırma faaliyetleri de eş bir düzlemde durmakta, faaliyetler ve etkinlikler arası bir hiyerarşi kurulmamaktadır. Zira bu tür bir hiyerarşi, kolaylıkla ‘temel faaliyetler’ ve ‘dijital araçların kullanımı’ gibi bir alt-üst ilişkisinin ortaya çıkmasına neden olabilmekte, bu noktada dijitalleşme ikincil, üçüncül vb. faaliyet alanı olarak konumlanabilmektedir. Bu tarz bir hiyerarşiden kaçınma, aynı zamanda kuruluşların kendi kaynak dağılımında da rol oynamakta, iletişim hedeflerini öncelikli alanlardan biri olarak tayin edip uzman desteği almaya yatkınlık göstermelerine neden olmaktadır. Kurumsal organizasyonunda iletişim ve görünürlüğü temel bir bileşen olarak ele alan bir insan hakları örgütünden Katılımcı 8 *“diğer çalışanların, iletişim ekibinden olmasa bile bu psikolojiyi taşıyan, buna yatkın insanlar”* olduğunu dile getirmektedir.

İnsan hakları ve spesifik hak alanlarında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları ve mesleki haklar alanında çalışan demokratik kitle örgütleriyle yapılan bu araştırmada sivil toplumun dijitalleşme kapasitesini etkileyen temel başlıklar ise; “kurumsal alışkanlıklar ve politik gelenek”; “kuşaklararası farklılıklar (yaş etmeni)”, “kurumsal yapılardan kaynaklanan bürokrasi” ve “kaynaklara erişim” olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda bu başlıklar ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

SİVİL TOPLUMDA DİJİTAL DÖNÜŞÜME ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Alışkanlıklar / Gelenek:

Türkiye’de sivil toplumun dijitalleşme kapasitesini etkileyen faktörler; kuruluşların kendi faaliyet alanlarında benimsedikleri yöntemler, sürdürülebilirlik ve alandaki sorunlara hızlı müdahale bazında geliştirdikleri alışkanlıklardır. Türkiye’de son yıllarda tırmanışa geçen hak ihlalleriyle hak mücadelesi üzerindeki baskının artması paralel seyretmektedir. Buna ek olarak, sivil alanın kapatılmasına neden olan baskı pratikleri çok geniş bir alana yayılmakta ve birbiri ardına gerçekleşen ihlaller ülkenin gündemini çok hızlı değiştirmektedir. Hak alanında çalışan sivil toplum kuruluşları için, gündemin sürekli değişmesinden kaynaklanan hızlı hareket etme ve cevap geliştirme zorunluluğu, mevcut alışkanlıkların sürdürülmesine de zemin hazırlamaktadır. Sürekli aciliyet teşkil eden meselelere yoğunlaşma mecburiyeti, faaliyet alanlarına ilişkin özgün gündemler oluşturulmasını, yeni tartışmaların takip edilmesini zorlaştırmaktadır. Kadın hakları alanında çalışan Katılımcı 1’in sözleri bu durumu özetler niteliktedir.

Bir kolektifimiz var, orada her şeyi hep birlikte konuşup karar veriyoruz, mesela o ay neyi ön plana çıkaracağımıza bu kolektifte karar veriyoruz. Eh tabi burada hızlı reaksiyon almamızı gerektiren şeyleri dışarıda tutuyorum, vev ki Türkiye’deki gündem buna izin verirse oturup düşünebildiğimiz oluyor... Ama zaten yılın yarısında bu gündemlere uygun bir şey üretmek zorunda kalıyoruz. (Katılımcı 1)

Bununla birlikte, mülakatlarda, dijital araçlar denilince çoğu zaman bir iletişim ve duyuru aracı olarak sosyal medyanın anlaşıldığı görülmüştür. Bu noktada yeni araçlara başvurma konusundaki eğilim, kapasite bölümünde de belirtildiği gibi, birincil/temel faaliyete nazaran ve/veya ‘nitelikli iş’ alanlarına kıyasla ‘tanımsız’ bir bölgede kalmaktadır. Aşağıdaki örnekte nitelikli işten kasıt, çoğu zaman izleme, belgeleme ve raporlama gibi sivil toplumun temel işlevi olan çalışmaları ya da örneğin Katılımcı 10’un ifadesiyle “*gri literatür denilen ürün kalibresi*” olarak adlandırılan, saha çalışmalarını da içeren yarı-akademik süreli yayınları ve kitapları kapsamaktadır. Aynı katılımcının sözleri bu yöndeki genel eğilimi ve dijitalleşme yönündeki perspektifi görünür kılar mahiyettedir:

Gençliğimden beri burası kendi promosyonunu yapan bir dernek değil. Bir şey yap, iş konuşsun. O nedenle biz o kurumsal kimlik vs. gibi şeyleri de düşünmüyoruz çok. Yaptığımız, iş üzerinden bunu konuşmak. Sosyal medyada ne duyururuz? Dergimiz çıkar onu duyururuz. Bir iki tane sivil ittifak üzerine bir çalışmamız var, onlar bir ürün verirse onları paylaşıyoruz. Seneye kapsamlı bir yıllık rapor yapacağız, mesela onu duyururuz. Böyle 'ey ahali' diye duyurabileceğimiz şeyleri paylaşıyoruz... Eğer bir şey üretmiyorsak, salt iletişim olsun diye iletişim yapmaktan geri duruyoruz. (Katılımcı 10)

Benzer biçimde sivil toplum kuruluşlarının kamusal alanda görünür olmayı ya da hak alanındaki meseleleri görünür kılmayı hedefleyen protesto ve kampanya pratiklerinin yüz yüze iletişim ve etkileşimi temel alması, buna ilişkin politika ve stratejilerin teknolojiyle ilişkisini etkilemektedir. Fiziksel ve dijital ortam arasındaki seçim ve hiyerarşiyi içeren bu yaklaşım, dijital dönüşümü de yavaşlatabilmektedir. Katılımcı 12, insan hakları alanında çoğunlukla benimsenen yöntem ve yaklaşımı şu şekilde dile getirmektedir.

Pandemiye kadar sokak eylemlilikleri, paneller düzenliyorduk, yani sürekli yüz yüze iletişimin olduğu bir durum söz konusuydu. Fakat bu yeni süreçte bu mümkün olmuyor. (Katılımcı 12)

Öte yandan dijitalleşmeye yönelik çekimserlik, kuruluşların kendi çalışma alanlarının doğasından da kaynaklanabilmektedir. İnsan hakları alanında yüzleşme politikalarını merkeze aldığı için müzakereye dayalı araçları kullanan bir kurumun temsilcisi, pratikteki sorunu şöyle dile getirmektedir:

Sosyal medya konusunda acar değiliz, olmaya da çalışmıyoruz. Çok iletişim ve hızlı cevap üreten bir kurum olmamız zor, çünkü çalışma alanımız etkileşim üzerine, herkes birbiriyle konuşsun. Daha süreç meraklısı bir kurumuz, sonuç odaklı değiliz. Ürünün kendisi o süreç olduğu için... (Katılımcı 10)

Çalışma alanlarını COVID 19 salgınının neden olduğu kapanmaya kadar yüz yüze iletişim ve etkileşimle yürütme alışkanlığı olan kurumlar açısından dijital araçları kullanmak ve faaliyetlerinin bileşeni olarak dâhil etmek, kimi zaman gündem nedeniyle hızlı ilerleme açısından yeni bir iş kalemi olarak da addedilmektedir. Faaliyetleri dijital alana taşıma, çoğu zaman bir ihtiyaçtan ziyade, bu araçları kullanma konusunda uzmanlığı veya deneyimi olan insan gücünün eksik olduğu koşullarda zaman kaybetmeye neden olan bir tür zorunluluk olarak tanımlanmaktadır. Zorunluluk, aynı zamanda, alışkanlıkların zaman kısıtlılığına hapsolan hak savunusuna yönelik boyutuna dair de emareler sunmaktadır:

Eskiden bir mail attığında arkanı dönüp söylediğin şeyleri şimdi gruba mesaj atıyorsun. Dolayısıyla bunu takip etmenin kendisi bir iş kalemine dönüştü. Bizim için elbette çok kolaylaştırıcı yanları var. Kurultay gibi kalabalık bir organizasyonda üç yüz kişinin biletiyle, uçağıyla, oteliyle, beğenmediği odasıyla uğraşmıyorsun. Ama bu dijital araçların bir ikilemi de var; hayatı kolaylaştırırken, kendisi yeni bir iş kalemine de dönüşüyor. (Katılımcı 1)

Benzer biçimde, uluslararası fonlardan yararlanarak sivil toplumun kapasitesini geliştirme çalışmalarında bulunan kurumlardan birinde çalışan Katılımcı 7, sivil toplum kuruluşlarında teknolojiye ilişkin tutum ve bu mecrada yapılan faaliyetlere ilişkin perspektifin nedenlerinden biri olarak, “Türkiye’de sivil toplum örgütlerinin çok fazla yeniliğe açık yapılar olmadığı” yönünde bir değerlendirme yapmakta ve bu yöndeki gözlemlerini şöyle paylaşmaktadır:

Türkiye’de her düzeyde teknoloji kullanımının çok zayıf olduğunu düşünüyorum. Bir iki istisna olsa da, Türkiye’de sivil toplum örgütleri bakımından teknolojinin, bir araç olmaktan ziyade bir düşman olarak adlandırıldığını düşünüyorum. Sanki mücadele edilmesi gereken, sanki işleri zorlaştıran, ‘ya biz insan hakları ihlallerini izleyeceğiz, bir de teknolojileriyle mi uğraşacağız’ gibi bir düşmanca bir şeyden bakıldığını düşünüyorum ve bu açıdan son derece olumsuz olduğunu düşünüyorum... Bir iki istisna var, bazen konuyla ilgili genç insanlar ilgileniyor ya da dijital dünyayla ilişkili alanlarda çalışan, bazen o konularla ilgili çalışan insanların kendi mesleki birikimleri olarak getirdikleri var ama bunların büyük resmin içerisinde çok küçük bir nokta olduğunu düşünüyorum. (Katılımcı 7)

Türkiye’deki sivil toplum kuruluşlarının dijitalleşme kapasitesini etkileyen alışkanlıklara bağlı kalma ve geleneksel yöntemleri sürdürme eğilimi, bu noktada gelişme ve yaygınlaşma konusunda riskleri de beraberinde getirmektedir. Zira bu alışkanlıkları sürdürme konusundaki direnç, önyargılara dönüşme potansiyeli taşıyabilmektedir. Bu tarz önyargıların varlığı, bir yandan geleneksel yöntemlere bağlılığı ve yeni olana kapalılığı güçlendirebilirken, bir yandan da bu araçların hak ihlallerini tespit ve belgeleme çalışmalarındaki olanaklarını atlama, onlardan yararlanamama gibi savunuya ilişkin yeni sorunları ortaya çıkarabilmektedir. Yine, örgütsel yapısı gereği teknolojik kapasitesini artırma yönünde aktif biçimde çalışan kuruluşlardan bir tanesinde iletişim uzmanı olarak çalışan Katılımcı 2, teknoloji ve dijitalleşmeye ilişkin tutumun sadece bir vizyon meselesi olmayıp alışkanlıkların aynı zamanda önyargıları güçlendiren bir boyut içerdiğine de dikkat çekmektedir.

Genel olarak insan hakları hareketiyle ilgili şöyle bir şey var: Ne olduğunu bilmediği ve yeni bir şeyle ilgili, ne olduğunu bildiği ve eski bir şeyle/gelenekle/teoriyle eleştiri yapmaya ve birbirini eşleştirmeye çalışan bir insan hakları hareketi görüyorum ben

dünyada; ama bazı şeylerin söylediği gibi, çözülemeyeceğinin de farkında değil insan hakları hareketi. İnternete nükleer silah gibi davranıyorlar neredeyse, toptan kaldırsak bir şey kaybetmeyeceğiz sanki herkese de faydalı olacak sanki. Talep ettikleri şeyler internetin yok olması demek, çünkü anlamıyorlar. Gördüğü etki insan haklarına aykırı ama beklediği şey ne bilmiyor; çünkü karşısındaki şeyi, varlığı tanımıyor. Çünkü ya devlet ya şirketi taniyordu ama şimdi yapay zeka, big data... buna karşı bir eleştiri sunması gerekiyor. Bunu bilmiyor, biliyorsa da eleştirel yönden öğrendiği, sadece eleştiren kişilerden öğrendiği bir içerikle biliyor. (Katılımcı 2)

Türkiye’de hak temelli savununun devamlılığını sağlayan ve bu oranda metodolojik ortaklığı temsil eden temalardan biri olarak “yüz yüze iletişim ve buna dayanan etkileşimin”, genel olarak ülkedeki hak çalışmaları ve hareketlerinin belkemiğini oluşturduğu söylenebilir. Zira hak mücadelelerinin, spesifik olarak ise 1990’lı yıllardan bu yana yürütülen insan hakları mücadelesinin bilgi ve tecrübe aktarımı, bununla ilişkili olarak da kolektif hafızası, özellikle de travmatik gruplarla çalışmalar yürüten örgütlerde yüz yüze iletişim ve etkileşimi gerektirmiştir. Dijital araçların kullanım kapasitesinin bu noktada sınırlılıkları olduğunu unutmamak gerekmektedir, dolayısıyla hak mücadelesinin tümüyle dijital düzleme geçebilmesi bu nedenle de mümkün görünmemektedir. Katılımcı 1, bu aktarım ve etkileşim sürecini şöyle ifade etmektedir:

Dijitalin yerini tutmadığı çok esas şeyler var. [Kuruluş ismi] kolektif bir yer. Örneğin sadece bir projede çalışıyorsan, sadece kendi faaliyetlerinle ilgilenebilirsin, haftada bir kez koordinasyon toplantılarına katılıp bilgi verebilirsin. Fakat [kuruluş ismi]’da işleri, herkesin birbirinin durumunu bildiği şekilde organize etmeye çalıştık. Ben olmadığımda, benim ne yaptığımı başkası da bilsin diye. Ama bu, her şeyi beraber karar verdiğimiz için, aynı zamanda denetleme mekanizmamız da. Aynı zamanda politik bir örgüt olduğumuz için, oradaki politik söz de yeni gelenler açısından ancak deneyim paylaşımıyla, yani yan yana çalışılarak elde edilebilecek bir şey. (Katılımcı 1)

Kurumların kendi üye kapasitelerini ve toplumsal desteği geliştirmek bakımından yüz yüze etkileşimin etkisini aynı zamanda kamusal yarar bakımından ele alan bir meslek örgütünde yönetici olan Katılımcı 24 şöyle dile getirmektedir:

Dijitalleşme her ne kadar hızlı ulaşma, hızlı tüketim noktasında kolaylık sağlasa da, buna negatif özelliklerine odaklanarak da bakmak gerekiyor... Ne kadar dijitalleşirsek o kadar riskli bir alan. Zira kamusal yararı gözetken kurumlarla yürümüyor. Şu andaki WhatsApp tartışmaları gibi. (Katılımcı 24)

Aynı katılımcı, görüşmenin devamında dijital araç ve yöntemlerin riskini şöyle açıklamaktadır:

Daha üyelerinden bihaber, daha içe kapalı, daha izole yapılar haline getirme riskini de beraberinde getiriyor. Çünkü hayatımız çeşitli sosyal medya uygulamalarındaki tartışmalardan besleniyor olsa da, bunlar birbirimizi fiziksel temaslarla anladığımız, genel kurullardaki insanların yüz yüze, oradaki organizmaların aynı mekanda bulunduğu süreçlerin yerini tutmuyor. (Katılımcı 24)

Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre, yüz yüze etkileşimin sadece pratik yararı değil, aynı zamanda hak mücadelesinin zihinsel-düşünsel boyutuna dair de bir yönü bulunmaktadır. Tıpkı sivil toplum hareketine hem düşünsel hem de teknik destek veren Katılımcı 27'nin insan hakları hareketinin etkileşimsel yönünü vurguladığı gibi:

Çok hızlı öğreniyoruz, çok hızlı adapte oluyoruz ama çok hızlı da tüketiyoruz. Sosyal medyadaki bazı konuşmalar, iki dakikada kolaylıkla tüketilebiliyor ama onun altında yıllarca birikmiş bir kütüphane var. Ama iki dakika sonra başka bir yere gidilebiliyor, zihnin düşünme, odaklanma ve o konu hakkında çıkarım yapması ortadan kalktı. Biz sokağı, o yan yana gelişleri bırakırsak, olmaz. Bakıyor bir kadın öldürülmüş, bir akademisyen yakılmış. Ama parmağının bir hareketiyle bunu unutacak, çünkü biraz sonra gülecek, başka videoda gülecek bir ortam. En büyük risk bu. (Katılımcı 27)

Öte yandan dijital araçların ve yöntemlerin kullanımında sadece riskleri temel alan argümanlar, bu alışkanlık ya da politik geleneği sürdürme eğilimini de güçlendirebilmektedir. İletişim koordinatörü olarak çalışan Katılımcı 8, bu tarz bakış açısının “teknolojiye direnci” desteklediğini şu şekilde ifade etmektedir:

Teknolojinin ya da onunla uyumlu olmanın, piyasaya, tüketime çok fazla teslim olma durumu yarattığına dair bir politik direnç de var bence. Böyle çok fazla politize ortamlarda teknolojiyi küçük görme hali var. Ama bu da artık kendi çelişkisinin farkında olan bir durum. (Katılımcı 8)

Tüm bunlarla birlikte, COVID 19 pandemi döneminin sivil toplum kuruluşlarını, alışkanlıklarını kırmaya, geleneksel yöntemlerin dışına çıkmaya ve yeni araçları kullanmaya zorladığı görülmektedir. Kapanma, teknolojinin getirdiği imkânların keşfini mecbur kılmakta ve hızlandırmaktadır. Yeni olanakların keşfi ise, geleceğe dair proje ve projeksiyonlarını etkilemektedir. Salgın koşulları, hem kurumsal iletişim ve organizasyon hem temel faaliyetlerini sürdürebilme hem de bunları kamuoyuyla paylaşmak için dijital teknolojilere geçmeye ve en nihayetinde kuruluşların vizyonlarını bu araçlarla birlikte düşünmeye sevk etmektedir. Birçok katılımcı, kurum içi işleyişleri bakımından başta Zoom gibi platformlar olmak üzere, WhatsApp, Telegram ya da diğer iletişim uygulamalarını kullanmaya mecbur

kaldıklarını belirtmektedirler. Ek olarak, geleneksel yöntemlere en bağlı kurumlarda dahi ‘sosyal medyayı daha etkin kullanma’nın yararları ve mecburiyeti kabul edilerek, basın açıklamalarını dijital ortamı düşünerek tasarlama, önemli görülen verileri/konuları vurgulayacak şekilde içerik ve görsel malzemeyi oluşturma gibi pratikteki dönüşümü işaret eden değişimler görülmektedir. Uzun yıllardır örgütlerde savunu yapan Katılımcı 6, pandemi başladığında “*dijital teknolojiler bakımından ne kadar hazırlıksız olduklarını fark ettiklerini*” dile getirmektedir. Buna karşın hızla faaliyetlerini yürütebilmek için dijital ortama adapte olmaya çalıştıklarını belirtmektedir. Bu dönemin dijitalleşme kapasiteleri bakımından beklemedikleri bir fayda sağladığını, dijital araçlar sayesinde takipçilerinin sayısının %50 arttığını söyleyen Katılımcı 14 ise, yine zorunluluğun yarattığı dönüşümün faydalarını dile getirmektedir.

Pandemi döneminde kullanılan yeni teknolojik araçlar, aynı zamanda daha öncesinde fazlasıyla emek ve zaman gerektiren iş alanlarında tasarrufu da sağlamaktadır. Pek çok örgütten katılımcı, düzenli toplantılarını dijital platformlar üzerinden yapmaya başladıklarını ve bunun da faydalı yönleri olduğunu belirtmişlerdir.

Eskiden iki saatlik toplantı için kalkıp İngiltere’ye gidiyorduk. Şimdi Zoomla bunu halledebiliyoruz (Katılımcı 23)

İhlale maruz bırakılanlardan başvuru alan bir diğer kurum ise, başvuru almanın dijital yöntemlerle gerçekleşebildiğinden bahsetmektedir: Pandeminin ilk döneminde bütün etkinlik temelli faaliyetleri durdurduklarını söyleyen Katılımcı 1, başvurular konusunda zorlandıklarından, bir süre sonra ise bulut santrale geçtiklerinden bahsetmekte, böylelikle ofiste olmadan da ofis telefonunu kullanabildiklerini belirtmektedir. Dijital araçların kullanımı, kapanma döneminde kendilerine erişim ve ulaşım açısından yeni olanakları göstermektedir.

Bu dönem, aynı zamanda çalışma alanlarının genişlemesine de neden olan bir bakış açısı kazandırmaktadır. Katılımcı 6, engellilik konusunda yaptıkları çalışmalarda dijital mecraların işaret ettiği olanakların kendi handikaplarının farkına varmalarına yaradığını ve bu araçlar sayesinde faaliyet alanlarının “erişim” noktasında daha geniş bir uzama yayıldığını fark etmiştir:

Pandemi olmasaydı dijital erişilebilirlik meselesine bu kadar ilgi duymayacaktık, öncesinde sadece Aile Bakanlığı'nın web sayfasına bakıp işitme engelliler veya görme engelliler için erişilebilir mi diye bakıyorduk. (Katılımcı 6)

Yine, sokakta gerçekleştirilen çalışmalarını dijitale taşıyan bir kurumda çalışan Katılımcı 17, bu ortamda gerçekleştirilen faaliyetlerin katılımcılar ve sokakla etkileşiminde kısıtlılıklar yaratmakla birlikte, katılımcı sayısı, yaş, cinsiyet vb. bakımından çeşitliliği arttırdığını belirtmektedir.

Özetle sivil toplumun yakın gelecekteki gündemi, dijitalleşmenin sivil alanda sağladığı imkânlar ile geçmiş mücadele pratikleri arasındaki tercihlerin bulunduğu noktalarda kurulan yeni metodoloji tartışmalarıyla ilerleyecek gibi görünmektedir. Bununla birlikte pandemi döneminde dijital araçların sağladığı imkân ve yararlar keşfedilse de, bu araçların salgın koşulları ortadan kalktığında ne şekilde kullanılacağı soru işaretleri barındırmaktadır. Katılımcı 12'nin sözleri, bunun tercümesini yapmaktadır:

Pandemi sürdüğü sürece bu şekilde sosyal medya ve internet üzerinden çalışmalarımıza devam edeceğiz ama pandemi bittiği gün biz yine eski halimize geri döneceğiz. Aynı zamanda sosyal medyanın gücünü de gördük. Yeteri kadar kullanmadığımız, eskiden göz ardı ettiğimiz bir platformken, bu süreçte şimdi daha farklı boyuta geldi. Bunları artık daha fazla sosyal medyaya ve internet ortamına sokar pozisyona getireceğiz, ama benim düşüncem pandeminin bitmesi halinde, hatta biraz azaldığı halde biz yine sokakta olacağız. Bunda bir değişiklik olacağını düşünmüyorum, ama sosyal medyayı aktif kullanmayı öğrendiğimiz ve daha güçlü bir alan olduğunu gördüğümüz için bu alanı da boş bırakmayacağız bundan sonra. (Katılımcı 12)

Kuşaklar Arası Fark:

Türkiye'de hak mücadelesi yürüten sivil toplum örgütlerinin, haklar ve dijital teknolojilere ilişkin farkındalıklarını, perspektiflerini ve kullanma kapasitelerini etkileyen önemli faktörlerden bir diğeri de yaş kuşağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu örgütler için dijital araçların kullanımı, genellikle kurumlardaki genç yaştaki gönüllüler ve üniversite öğrencisi üyeler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Finansal kapasitesi yeterli olmayan örgütlerin dijitalleşme faaliyetleri; dijital ya da yeni teknolojik araçları tanıma/öğrenme, onların hangi alanlarda kullanıldığına dair takip ve yine bu araçların kuruma uygulanması açısından da farklı ilgi alanlarına sahip gönüllüler tarafından

gerçekleştirilmektedir. Buradaki ilgi Twitter ya da Facebook gibi daha geniş katılımlı sosyal medya mecralarındaki etkinliklerden, büyük veri gibi görece daha sofistike teknolojiler dolayısıyla gerçekleştirilen hak ihlallerinin farkında olma gibi bir yelpazeye dağılmaktadır. Örneğin, sosyal medyanın ve görsel malzemenin önemine, mülakata katılan bir insan hakları kurumunun en genç üyesi (Katılımcı 14) tarafından dikkat çekilmiştir. Bu genç üyenin konuya önem vermesi, üye tabanı 40-55 yaş arası olan bir kurumda, sosyal medya gibi dijital mecralardan dijital güvenlik gibi konulara kadar farkındalık oluşmasına ve bakış açısı kazandırmaya etki etmiştir. Yine aynı katılımcı, bu konudaki bilgi ve becerisini “*deneme yanılma yoluyla kendi kendine öğrendiğini*” dile getirmekte olup bu kurumun kapasitesine dair de göstergeler sunmaktadır.

Bir görüşmeci kuşaklar arası farkı, kullanılan yöntem ve dil açısından daha dikkat çekici bir şekilde ifade etmektedir:

Dernek son 5-6 yılda biraz daha gençleşti. Teknoloji ile biraz daha ilgili hale gelebildik. Sosyal medya ve dijital konular, derneğin gündeminde değil. Belirlenmiş bir strateji yok.
(Katılımcı 12)

Kuşaklar arası fark, söz konusu kurumun dijital araçlar ve dijital ortama asgari düzeyde adaptasyonunda da zorluklar yaşanmasına neden olmaktadır.

Her toplantıda Zoom linkini yarım saat önce gönderiyorum, sonra bazı arkadaşları arayıp nasıl bağlanacaklarını anlatıyorum ve her toplantıdan önce bu yarım saat sürüyor. Ben bunu her hafta yapıyorum. Bunun bir de eylemlilik halinde, Twitter’da, Facebook’ta yapılmaya çalışıldığını düşünün, biraz problemlili oluyor bizim için.
(Katılımcı 12)

Bununla birlikte kuşak farkını, yapılacak çalışmalarda bir değişken olarak kabul eden, bunun bilincinde olup vizyonunu geliştiren kurumlar, dijitalleşme kapasitelerini geliştirmek yönünde bir açıklığa sahip görünmektedir. Mülakata katılan insan hakları savunucularından Katılımcı 9 üyesi olduğu sivil toplum kuruluşunda, sosyal medya kullanımından büyük veri ve yapay zeka teknolojilerine kadar teknolojiyle ilişkili alanı “*gençlere teslim ettiğini*” duyurabilmektedir. Aynı katılımcı, dijital yöntemler kendilerine tanıtıldığında, hak ve vicdana uygun bulurlarsa kullanabileceklerini ve bunun kendileri için tek ölçüt olduğunu belirtmektedir.

Katılımcı 23 kuşaklar arası farkı sadece yaş değil, savunuculuk pratiği ve politik eylem tarihindeki farklılıklar ve bunların kurumsal kültüre etkileri bakımından da ele almaktadır.

Daha dayanışma ortamından, daha sokak eylemlerinden gelmiş bütün hareketi, o sırt sırta mücadele geleneğinden kurmuş bir yapı için, -bu [kuruluş] kurucularından gelen bir şey olabilir, ama bir noktada [kuruluşun] genel bir kültürü haline geliyor bu gelenek. O yüzden bu tür araçlar daha ruhsuz bulunuyor [kuruluşta]ki birçokları için. Özellikle tabi daha eski kuşaklar için. (Katılımcı 23)

Genç kuşakların sivil topluma ve hak temelli savunuya katılımı, sadece yaşa dayalı olmayıp sosyo-ekonomik hiyerarşide de bükülmeye yol açabilecek başka potansiyellere sahiptir. Mülakatlarda, yaşa ek olarak eğitim ve sınıf farkı da kurumların teknolojilere adaptasyonunda önemli etken olarak dile getirilmiştir.

Bunun sınıfsal bir boyutu da var. Teknolojiyle ilgili, bu eğitimi alabilecek ve bu ayrıcalığa sahip olanlar.... Ama bugün geldiğimiz noktada dijital araçları kullanma baskısı, tüm bu faktörleri etkisiz hale getirecek kadar büyük hale geldi. Genç nesil, her kadar fırsat eşitsizliği olsa da buna çok yatkın. Arkadan gelenler buna çok kolay adapte olabiliyor, mesela cep telefonlarının en asgari düzeydeki uygulamaları bile buna yatkın. Bence orada bir uyum sorunu kalmadı. (Katılımcı 8)

Hız ve 'Bürokrasi'

Sivil toplum kuruluşlarındaki karar alma mekanizmalarının biçimlenmesinde formel örgütlenme biçimleri, katılım ve karar almada taşıdıkları ilkeler ve değerler, alışkanlıklar ve gelenekler gibi faktörler rol oynamaktadır. Çoğunlukla nihai karara varma süreci, olabildiğince çok sayıda kişinin katılımının gözetilmesi ve/veya kurul ya da alt komisyonların karara etki edecek görüşlerinin beklenmesi nedeniyle, bir yandan son derece demokratik işlerken öte yandan uzun sürmektedir. Oysaki yeni teknolojilerin en belirgin özelliklerinden birisi hızdır. Özellikle Türkiye gibi basın üzerindeki baskının yüksek olduğu ülkelerde daha da önem kazanan kitlelere yönelik duyuru ve haberdar etmenin temel aracı haline gelen sosyal medyada hem içeriğin üretilmesi hem de tüketilmesi, örgütlerin karar alma mekanizmalarının hızının çok ötesindedir.

Sivil toplum kuruluşlarının dijitalleşme kapasitelerini etkileyen engelleyici faktörler arasında belki de en zor kırılabilir olanı, enformel ve tarihsel/imgesel bağlanımları nedeniyle de

‘bürokrasi’ olarak adlandırılmaktadır. Çok sayıda sivil toplum kuruluşuyla çalışmış ve dijital teknolojiler konusunda uzman olan katılımcı bu konuda şunları ifade etmiştir:

Dijital teknolojiler konusunda bir alışkanlık ve maalesef bir bürokrasi var. Bürokrasi demeyeyim de, eski bir alışkanlık var. 70'lerin sonundan itibaren ya da 68 kuşağı olarak tanımladığımız sol akımın bir örgütlenme biçimi var. Bu örgütlenme biçimi de iletişim teknolojilerinde doğal olarak bir bürokrasiye neden oluyor. Örneğin 90'lardaki öğrencilik yıllarımda da bu böyleydi, mesela ... Fakültesi'nde öğrenci gruplarıyla bir toplantı alıyorduk, bir açıklama yapılacak. Açıklamayı her birim okuyor, çiziyor, bir kelime üzerine saatlerce tartışılıyor. Elbette bunun içinde daha iyisi olsun ortak paydası var. Ama siz bunun aynısını artık yeni iletişim teknolojilerinde yapamazsınız. (Katılımcı 27)

Kurumların iç mekanizmalarını ve hareket kabiliyetini belirleyen mevzuattan kaynaklanan formel bürokrasi ise, özellikle meslek örgütü olarak bir araya gelen, aidata dayalı üyelik esasıyla çalışan, kamu hukuku mevzuatına tabi olan demokratik kitle örgütlerinde daha ağır işleyebilmektedir. Tam da bu noktada, kurumun dijitalleşme kapasitesi, söz konusu bürokrasiye ne denli hemhal olduğuna bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Üye hacmi yüksek ve hak alanları çeşitli ve kesişimsel olan bu örgütlerde, merkezîyetçilikten ne denli uzaklaşıyorsa, dijital mecraların kullanımı o derece rahatlamaktadır. Örneğin, sosyal medya mecralarına ilişkin karar verme mekanizmasını özerkleştiren ve otonom yapılara teslim eden bir demokratik kitle örgütü, sosyal medyayı daha etkin kullanabilmektedir:

Bu bize şöyle bir avantaj da sağlıyor, içerik tek bir elden çıkmamış oluyor, farklı farklı bakış açılarından görüşler paylaşılıyor. Bu nedenle birçok kişiye hitap edebiliyor. (Katılımcı 26)

Benzer şekilde bu örgüt, dijital araçların kullanımını yine merkezîyetçilikten uzak tanımladığı için bu yöndeki projeler konusunda da daha esnek ve açık durabilmektedir.

Bir başka demokratik kitle örgütünde ise web sayfasından sosyal medyada paylaşılan içeriklere kadar her şey yönetim kurulunun onayından geçmektedir. Buradaki temel motivasyon, yönetimin olası olumsuz durumlarda sorumluluğu göğüsleyebilmesidir.

Sosyal medya araçlarımızı kullanan bir personelimiz var bizim... Paylaşmalarımızı vs. o yapıyor. Tek başına değil tabi. Yaptığı her paylaşımı, yönetim kurulundan çıkan paylaşır... Biz bir karar almıştık yönetime geldiğimizde, oybirliği olmayan hiçbir karar

çıkmadı bizden, çıkan her karar oybirliğiyledir. O yüzden içimiz ferah çıkan kararlarda. Çıkan karar doğru da olsa yanlış da olsa vebali hepimize. (Katılımcı 4)

Kaynaklara Erişim

Hak temelli savunu yapan kuruluşlarda dijital dönüşüm için gerekli kaynakların başında elbette finansal kaynaklar gelmektedir. Sivil toplum kuruluşları, temelde üç finansal kaynaktan beslenmektedir; fonlar/hibe programları, bağışlar ve üye aidatları. Meslek örgütleri için ise işletmelerden gelen kaynaklarına ek olarak çeşitli işlemler için üyelere alınan ücretler gelir oluşturabilir. Bağış ve üye aidatları, düzensiz ve kesintili kaynaklar olduğu için, ulusal ve uluslararası donörlerden gelen fonlar sivil toplumun işleyişinde önemli bir ağırlığa sahiptir. Ancak fonların büyük kısmının tematik projelerle dağıtılıyor oluşu, sivil toplum kuruluşlarının bu temalar ve proje gereklilikleriyle biçimlenmesi veya sınırlanması riskini de beraberinde getirmektedir.

Dijital dönüşüm, gerekli donanım ve yazılımın satın alınması, bunları etkin biçimde kullanabilecek kişilerin istihdam edilmesi veya hizmet alımı yapılabilmesi ile gerçekleşebilir. Dolayısıyla donörlerin söz konusu dönüşümü destekleyecek bütçelemeye izin vermesi gerekmektedir. Mülakata katılan kuruluşlar, bazı gereksinimlerini çok uzun süreler sonunda karşılayabildiklerini dile getirmektedirler.

Biz yaklaşık iki yıldır bu ihtiyacın farkındayız. Ama işte savunucu mu [işe] alalım iletişimci mi ve bir şekilde iletişimi idare ediyoruz... ikinci yılın sonunda birisini almayı başardık. Onun geliştirdiği planlar da bizim ekonomimizle bağlı olacak. Yani, yapabileceklerimiz ve yapamayacaklarımız dünyasında koyacağız kefeye, bunlar yapılabilir bunlar hele bir sonraki bahara kalsın. Yani para! (Katılımcı 5)

Finansal kaynaklara duyulan ihtiyaç, yalnızca istihdam ve kalifikasyon meselesine ilişkin olmayıp bunun donanım, yazılım ve diğer araçların alımına ilişkin bir boyutu daha bulunmaktadır. Bu sorun, tüm hak alanları için ortak bir kesişim kümesi olarak ortaya çıkmakta olup meseleye ilişkin en fazla dile getirilen şey, dijital araçlar vasıtasıyla yapılmak istenenlerin hayata geçirilememesi ya da açık yazılımlar gibi imkânlarla kısıtlı bir şekilde uygulanabilmesidir:

Şu an biz yapabileceğimizin %30'unu yapabiliyoruz. O da ücretsiz kaynakları, programları kullandığımız için. Eğer ücretli kaynak bulursak, ücretli bir şey alırsak, o

zaman %100 olur. Örneğin bir [Microsoft] Office var ve üstü açık kaynaklı yine aynı işi yapıyorsunuz. Ama daha zor yapıyorsunuz, elde edeceğinizi elde ediyorsunuz ama daha zor oluyor, ücretli bunlar daha kolay olur. (Katılımcı 18)

İzleme, raporlama faaliyetlerinin yanı sıra başvuru da alan örgütlerden birinde çalışan ve dijital teknolojilerle ilgili işleri kendi inisiyatifiyle üzerine alan Katılımcı 18, açık yazılımlarla birçok işi yapmanın mümkün olduğunu, ancak bütçe nedeniyle kısıtlı sistem ve hizmetlerle çalışmak zorunda kaldıklarını, farklı kaynaklardan açık yazılımların hepsini birbirine uyumlaştırmanın zaman ve emek gerektirdiğini anlatmaktadır. Bunun yanı sıra yazılım ve uygulamaların hızla değişimi, donanımın da yenilenmesini zorunlu kılmaktadır:

Donörlerin ikna edilmesi gerekiyor, 'Neden bilgisayar alıyorsunuz? Neden telefonları yenilemeniz gerekiyor? Neden bu programa ihtiyacınız var?' (Katılımcı 18)

Gerekli teknik hizmetleri satın alamamanın, aynı zamanda daha fazla zaman ve emek gücü isteyen yeni bir sorun alanı yarattığı, bu durumun kurumların temel faaliyet alanlarında da bir problem oluşturabildiği görülmektedir. Bu, özellikle sistematik olarak hak ihlaline uğrama riski taşıyan hassas gruplarla çalışan hak savunucuları açısından son derece önemli bir konuya temas etmektedir:

Başvurularda sürekli olarak takip etmek ve hemen cevap vermek gerekiyor, ister online ister WhatsApp, isterse sosyal medyada başvuru olsun. Bir, iki, üç kere aradıktan sonra cevap vermezseniz, o başvuru kaybolur gider. Bunun için de tam zamanlı çalışan gereksinimi var. Tam zamanlı çalışanın yanı sıra gerekli bilgisayar alet edevat gereksinimi de var. (Katılımcı 18)

Tüm bunlarla birlikte, maddi imkânlar dâhilinde yürütülen temel faaliyet alanlarında ücretli dijital araçlar ve sistemlere ulaşamama, Türkiye’de sivil toplum alanında çalışan kurum ve örgütlerin kendilerine ait bir veri güvenliği geliştirmeleri önünde de engeller oluşturmaktadır. Örneğin sistematik hak ihlaline ve ayrımcılığa uğrama riski bulunan gruplarla çalışan bir başka hak örgütünden Katılımcı 16, tüm verilerini buluta geçirmek ve oradan iletişim kurmayı amaçlamakta, ancak maddi yetersizlikler nedeniyle bunu gerçekleştirememektedir:

Bilgisayar olmamalı, her şey bulut üstünden gitmeli. Hak savunucusu örgütler bulut kullanılmalı. Ama bu ciddi bir finansal kapasite meselesi ve donörleri bunun ciddi bir ihtiyaç olduğuna inandırabilmen gerekli. Danışan-danışılan ilişkisi bakımından da, veri güvenliği açısından da hak örgütlerinin daha sağlıklı biçimde kullanabileceği bir şey iyi olur. (Katılımcı 16)

Maddi imkânlar nedeniyle dijitalleşme alanında kısıtlamalara gidilmesi, genel bir sorun olarak karşımızda durmaktadır; bu sorunu aşmak, sadece gönüllülük temelinde işleyen ve altyapı olarak açık yazılım ve sistemleri kullanan kurumlar açısından değil, aynı zamanda gelecek projelerinde teknolojiyi öncelikli alanlar olarak tespit eden, görece fon kaynaklarına ulaşabilenler açısından da bir ihtiyaç olarak görülmektedir.

Sivil toplumda kaynak meselesi problemlidir. Örneğin bir firewall ya da işte bir bulut sistemi kurmak istediğimde, bunun için 20 bin dolar bulmak kolay bir iş değil. (Katılımcı 11)

Benzer biçimde, bir meslek örgütünün yönetim kurulunda da olan Katılımcı 4, hem kurumun işleyişi hem de mesleki işler için kolaylaştırıcı ve hız kazandıracak olan dijital uygulamalar oluşturmanın önündeki en önemli engelin maddi kaynakların yetersizliği olduğunu dile getirmektedir.

Maddi kaynaklardaki kısıtlılık, sivil toplum kuruluşlarının dijitalleşmeye tam olarak geçememeleriyle birlikte, bu konuda yürütülen çalışmaların devam edememesine, bu maksatla başlatılan kimi girişimlerin son bulmasına ve bu nedenle yeni projelerin ortaya çıkamamasına neden olmaktadır. Sivil toplumun kapasitesine yönelik çalışmalarda bulunan bir insan hakları kuruluşundan Katılımcı 15, söz konusu sürdürülebilirlik sorununu şu şekilde aktarmaktadır:

2008'de dijital haritalar çıkarmaya çalıştık ama sürdüremedik. Bunun için kesintisiz bir bütçen olması lazım, kesintisiz bu konuda çalışan elemanların olması lazım. Çeşitliliği koruman lazım. O çeşitlilik içinde aslında her şey yaratılabilir. Ama o durumda değiliz. Bu ülkede core funding o kadar sınırlı bir şey ki. İnsan hakları örgütlerinin bunun üzerinden yürümesi lazım, yani eksilmeden kendi kendilerine yürüyebilmeleri lazım. ...Ama bu olmadığı zaman eksilmemek için gönüllü çalışıyorsun. Var olanı korumaya çalışıyorsun. (Katılımcı 15)

Hak savunuculuğu yapan sivil toplum kuruluşlarının finansal kaynaklara erişimle ilgili karşılaştığı zorluklardan biri de, yerele özgü unsurların uluslararası ağlar ya da mekanizmalarla bağ kurmalarında ve bu anlamda kaynakların dağılımında engel oluşturabilmesidir. İstanbul ya da Ankara gibi büyükşehirlerde faaliyet gösteren bir sivil toplum kuruluşuyla, merkez şehirler dışında faaliyet gösterenler arasında kaynaklar açısından eşitsizlikler bulunmaktadır:

Her STK'nın mali ve finansal yeterliliği aynı değil, bulunduğu yerle de ilgili bu. Ankara'daki kurum, lobi finansal kaynaklara daha kolay erişebiliyor, çünkü büyükelçilikler orada. İzmir için bu böyle değil, Adana için hiç değil. Diğer şehirleri söylemiyorum bile. (Katılımcı 16)

Mali kaynaklara erişimle ilgili kısıtlılıklar ve engeller kimi zaman kurumların politikalarından da kaynaklanabilmektedir. Fon almama politikalarını, “Batıdan fon alındığında, onların sözünü söyleme gibi bir algı yaratılabileceği” biçiminde tarif eden Katılımcı 9, aynı zamanda “üye tabanlı bir dernek olmaktan çıkma kaygısı”nın da altını çizmektedir. Fon almamayı ilke ve değerlerine uygun bulan kuruluşlar açısından bu, kendi faaliyetlerini tamamen gönüllülük ve işbirlikleri temelinde ve sınırlı kaynaklarla sürdürmek anlamına gelebilmektedir.

Görüşmelerde dile getirildiği üzere gönüllülük, sivil toplum kuruluşları için elzem olmakla birlikte, düzensiz bir kaynak olması nedeniyle işleyişte bazı sıkıntıları da beraberinde getirmektedir.

Kendi deneyimimiz üzerinden söylüyorum: Gönüllü yapmayı biraz da ‘yaparım bir ara’ gibi [görüyorum]. Bizim veri tabanında mesela, ... ‘Ben gönüllü yapacağım’ diye geldi, tam bir yıl bizi uğraştırdı ve sıfır elde var sıfırdı. O noktada, öyle hani yapmak isteyen, ‘ben sizinle gönüllü çalışmak istiyorum’ diyen birine çok kapıları kapatmıyoruz, ama biz şunun yapılması lazım dediğimizde mümkün olduğunca profesyonel hizmet almaktan [yanayız]. (Katılımcı 5)

Bu konuyla ilgili son olarak şu belirtilebilir; hak temelli sivil toplum kuruluşlarının kısıtlı kaynaklarla faaliyetlerini yürütebilmesinde önemli olanaklarından bir tanesi, aynı zamanda bu kuruluşların savunuculuk geleneklerinin olmazsa olmazı da olan işbirliğidir. Bu işbirliği, temel faaliyet alanları kadar, onların dijitalleşme sürecinde de bir kesişim noktası olarak durmaktadır.

Dijital dönüşümde kurulan işbirliklerinde öncelikli alanlar; kapasite gelişimine yönelik eğitimler; dijital mecralarda düzenledikleri panel, söyleşi vb. etkinliklerde uzman kişilerden alınan gönüllü destek; savunuculuk faaliyetlerinde (örneğin birbirlerinin sosyal medya kampanyalarına katılma) ortaklıklar geliştirme şeklinde özetlenebilir. Ayrıca, görünürlük ve medya üzerine ‘destekleme projeleri’ kapsamında sunulan danışmanlıklar da bu işbirliklerine dâhildir. Özellikle COVID 19 pandemisinin dijital dönüşümü dayatması neticesinde, bu konuda eğitimler ve olanakların hız kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla hak savunusu yapan sivil toplum kuruluşlarının teknik bilgi ve beceriye işbirlikleriyle ulaşabildiği söylenebilir.

HAK ODAKLI SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN KULLANDIĞI DİJİTAL ARAÇLAR

Araştırma kapsamında görüşülen STK'ların dijital araçlara yoğunluklu olarak başvurduğu alanlar kurum içi iletişim, hak ihlallerinin tespiti ve önlenmesine ilişkin temel faaliyetler ve bununla ilintili olan savunuculuk faaliyetleri olarak özetlenebilir. Kurum içi iletişim çoğunlukla, sivil toplum kuruluşlarında günlük işlerin organize edilmesini, bilgilendirme ve koordinasyon toplantılarının yapılmasını, danışanlarla sürdürülen çalışmaları (danışanlara bilgi ve randevu vermek, danışan dosyalarının takibi, yeni başvuruların alınması vb.) içermektedir. Öte yandan, insan hakları ve genel olarak hak savunuculuğu yapan STK'lar için kurum içi iletişim ve koordinasyon, gündemi işgal eden hak ihlallerinin takibiyle iç içe geçmektedir. Bu nedenle, raporlama, belgeleme, görünürlük ve kampanya çalışmalarını da eş zamanlı olarak ve çoğu zaman işbirliği temelinde dijital araçlardan faydalanarak gerçekleştirebilmektedirler. Dijital araç ve mecralar, kurumlara özgü iç işleyişte ise arşiv oluşturma; yasal mevzuattaki değişim ve yargı kararlarının izlenmesi; medya takip ve taramaları; doğrudan belgeleme çalışmaları; yayın ve raporların hazırlanması; üyelere yönelik eğitim çalışmaları gerçekleştirme açısından kullanılabilir. Basın açıklaması yapma, toplantı, konferans ve sempozyum gibi etkinlikleri duyurma veya doğrudan bu etkinlikleri gerçekleştirme gibi alanlarda kullanılan dijital araçlar ise yine işbirliği ve dayanışma temelinde organize edilmektedir.

Teknolojik araçlara başvurma ve kullanım ihtiyacı, buna müteakip yeni aygıt ve yöntemlere yönelim, STK'ların özgül çalışma alanlarının mahiyetine göre farklılık göstermektedir. Örneğin; bir katılımcı, kendileri açısından yüz yüze ve etkileşime dayalı müzakere yöntemlerinin önemli rolü nedeniyle, teknolojiye olan ilginin de sınırlı kalabildiğinden bahsetmektedir:

Yeni teknoloji çıkınca kendimizi içine atmamaya çalışıyoruz biz. Bir ihtiyaçla beraber yeni bir yere geçmek istiyoruz...[Örneğin] Bizim alan için çok doğru bir yer değil sosyal medya. Özellikle tahriş yaratmış, insanların dolu olduğu, bilenmediği meseleleri açmak için çok uygun değil. Bunun için sahici insanlara ihtiyaç var. O zamanlar bile sorunlu. Her şey güllük gülistanlıkken diyalog kolay, ama benim havuz problemi olarak dediğim söz konusu olunca... Bir belediye havuzuna bir grup insan mutaassıplıktan ötürü diyelim, kadın erkek birlikte girmek istemiyor olabilir, bir grup da herkese açık olsun istiyor. Bunu; herkese yasakla çözebilirsin, bir gruba yasaklayarak çözebilirsin ya da herkesin

kullanabileceği geçici de olsa bir ara, optimum formül bulabilirsin... Konuşarak güven zemini gerekiyor. (Katılımcı 10)

Nitekim geniş üye tabanı olan bir demokratik kitle örgütünden katılımcının sözleri, sivil toplumun dijital araç ve mecraları kullanma yönündeki farklılaşmayı daha net ortaya koymaktadır:

Teknolojinin bize sunduğu tüm nimetlerden faydalanmaya çalışıyoruz, kimlik yapımından bir kongreye girişte yüz tanıma programına kadar; piyasada olan teknolojileri kullanmaya çalışıyoruz. (Katılımcı 26)

Küresel ölçekte olduğu gibi Türkiye’de de yeni bir araç veya yöntemin kullanılması, her şeyden önce ondan haberdar olunmasını, ona ilişkin bir farkındalığın oluşmasını ve kullanımının sağlayacağı imkânlarla ilişkin bir bilginin varlığını gerektirmektedir. Araştırma kapsamındaki STK’lar bu bakımdan da birbirinden farklılıklar göstermektedir. Bu noktada STK’ların uluslararası veya yerel nitelikte olmasının, dijitalleşme sürecinde yaşanan farka ilişkin önemli belirleyenlerden biri olduğu gözlenmiştir. Uluslararası nitelikli veya yoğun uluslararası bağlantıları bulunan STK’lardan katılımcılar, kaynaklara erişimle ilgili olanaklara daha fazla sahip olmaları nedeniyle, yeni teknolojilere ilişkin bilgi ve deneyim edinme olanağına erişebilmekte, dijital araç kullanımlarında çeşitlilik ve yoğunluk gözlemlenmektedir. Dahası, yeni teknolojileri hesaba katmak, kurumsal yapıda bir yeniden yapılanmaya ve hatta reforma gidilmesine dahi uzanabilmektedir. Örneğin, görüşme yapılan katılımcılardan biri, çalıştığı uluslararası insan hakları kuruluşunda, kurumsal örgütlenmenin yeni teknolojiye uyumlu hale getirildiğini, yakın zamana dek iletişim departmanı olarak çalışan grubun yeni teknolojileri göz önünde bulundurarak yeniden örgütlendiğini şu sözlerle ifade etmektedir:

Genel olarak bir fikrin nasıl anlatılması gerektiğine dair de düşünen ve bunu tüm araçları yaygınlaştırmak üzere kullanmaya çalışan bir departman haline getirildi]. (Katılımcı 2)

İnsan hakları ihlallerini araştırmak için uluslararası düzeyde büyük veri ve yapay zekayı da çalışmalarına katan bu STK’nın, bunlara ilişkin insan kaynağına ve finansal kaynaklara sahip olduğu öngörülebilir.

Şüphesiz dijital araçları kullanım konusundaki farkındalık, yapısal olarak uluslararası nitelikli kuruluşlara içkin değildir, yurt içinde öz kaynaklarıyla faaliyet gösteren, mevcut pandemi

koşullarından çok daha önce, bilhassa ağır insan hakları ihlallerini izleme ve belgeleme konusunda dijitalleşmenin olanaklarından haberdar olup kullanan sivil toplum kuruluşlarının, bugünün kapanma koşullarında dijitalleşmeye daha hızlı adapte olduğu görülmektedir. Örneğin, 2013 yılındaki Gezi Olayları ya da 2015'teki sokağa çıkma yasakları gibi kritik dönemelerde dijital araçların etkin izlemedeki rolünü kavrayan ve bunu uygulayan demokratik bir kitle örgütü, her iki vakaya yönelik raporlarını oldukça hızlı bir şekilde hazırlama imkânı bulmuş ve bunları uluslararası mekanizmalara ulaştırarak daha hızlı cevaplar üretebilme fırsatı yakalayabilmiştir (Katılımcı 24). Aynı kurum, bugün kurum içi iletişimi de tümüyle dijital ortama taşımakla ilgili projeler üretmekte, web sitesini sadece bilgilendirme amacıyla değil, bir tür kaynak-kütüphane olarak görmekte ve bu doğrultuda sosyal medya organizasyonunu âdemi merkeziyetçi bir organizasyonla kurmaktadır.

Her dönem [yönetime] gelen ekibin kendi yönelimleri ve bakış açıları yenilenecek, ana eksenini değiştirmeksizin bunun araçlarını geliştirerek devam ediyoruz. Dijital ortamda materyali hazırlamak üzere 2010'da bir profesyonel destek aldık. O dönemde profesyonel destek aldığımız için öyle yaratıcı şeyler çıkmıştı. (Katılımcı 24)

Sosyal Medya

STK'lar için sosyal medya, gerek savunuculuk pratikleri için bir mecra olması, gerekse de faaliyetlerini duyurma, destekçileri ve genel olarak toplumla iletişim kurma bakımından oldukça işlevsel bir araçtır. Ancak, savunuculuk ve politik aktivizmin ekran ve klavye arasına sıkışma riski de mevcuttur; zira sosyal medyanın hem biçim hem de içerik bakımından kısıtlayıcı niteliklerine ek olarak, algoritmaların yarattığı filtreler ve eşitsizlikler, sansür ve erişim problemleri sosyal medya kullanıcılarının davranışlarını ve aynı zamanda algılarını etkilemektedir. Buna rağmen, Türkiye'de ve dünyada sosyal medya kullanıma ilişkin istatistikler ve çeşitlenen kullanım biçimleri, bu mecranın sivil toplum için önemini ortaya çıkarmaktadır. Digital 2020 Raporu (datareportal.com 2020), Türkiye'deki nüfusun %74'ünün internet, %64'ünün ise aktif sosyal medya kullanıcısı olduğunu göstermektedir. Rapora göre, 16-64 yaş aralığındaki nüfus günde ortalama olarak 7 saat 29 dakika internet kullanmakta, bunun 2 saat 51 dakikasını sosyal medya için ayırmaktadır. Televizyon izleme ortalaması 3 saat 4 dakika ile sosyal medyanın önüne geçmekle birlikte, iki mecranın iletişim biçimi, etkileşim farklılıkları ve erişim ve sansür faktörleri göz önüne alındığında, sosyal medyanın önemi bir kez daha görülebilir.

Araştırma kapsamında görüşülen STK'ların en yaygın olarak kullandıkları araçların başında da sosyal medya gelmektedir. Öyle ki, dijitalleşme söz konusu olduğunda STK'ların önemli bir kısmı doğrudan ve yalnızca sosyal medya kullanımlarından bahsetmekte, kullanıyor olsalar dahi diğer dijital imkân ve yöntemlere ilişkin herhangi bir strateji veya gündemlerinin bulunmadıklarını belirtmektedirler. Bunun en temel sebeplerinden biri, bugün Türkiye'de sivil toplum kadar ülke genelinde de yoğun olarak hissedilen ifade özgürlüğü ihlalleri ve kısıtlamalarıdır. Kamusal fiziki alanlarda toplanma özgürlüğünün kısıtlanması ve Anayasada güvence altına alınmış bu haklarını kullananlara uygulanan fiziksel ve hukuki şiddete ek olarak pandemi döneminin getirdiği kısıtlamalar, sosyal medyanın önemini daha da pekiştirmiştir.

Sosyal medya STK'ların kendilerini sadece tanıtmaları için önemli bir araç değil, aynı zamanda anaakım medyanın kitleleri bilgilendirme konusunda tümüyle görmezden geldiği hak ihlallerinden kamuoyunu haberdar etme, ihlal kategorilerine dair bilgilendirme ve STK'lara bu konuda yapılan çalışmalara dair seslerini duyurup fikir teatisinde bulunabilme imkânı tanıyan, görece özgür bir alan olarak tanımlanmaktadır:

Sosyal medya dışında sözümüzü duyurabileceğimiz bir alan kalmadı ne yazık ki... Türkiye'de özgür basın kalmadı, daha doğrusu basın kalmadı. Ruşen Çakır'ın deyimiyle 'çöpe döndü'. Ele geçirildi ama kıymeti kalmadı. Bir tek sosyal medya var elimizde. Bunu 'daha etkin nasıl kullanabiliriz?'in hesaplarını yapıyoruz. (Katılımcı 9)

Sosyal medya platformlarının, ulaşılabilirlik/erişim konusunda fiziksel mekanda hissedilebilecek düşünsel/ duygusal hiyerarşilerin önüne geçebileceği ifade edilmiştir. Bunu sivil toplumda farklı kurumlara tasarım, yazılım ve iletişim konularında destek sunan bir katılımcı şöyle ifade etmektedir:

Burası bir kere eşitlikçi. Örneğin bugün [Twitter'ın] İngiltere kraliçesine sunduğu ekranlarla, bize sunduğu ekranlar aynı. (Katılımcı 27)

Pandeminin sosyal medya kullanımında yaptığı nicel ve nitel değişimi bütün katılımcılar vurgulamıştır. Zira STK'lardan bir kısmı salgın döneminde çalışmalarının çok önemli bir kısmını veya tamamını, yalnızca sosyal medya üzerinden yürütebildiğini belirtmiştir. Bu dönemde sosyal medya, eylemlerin duyurulduğu ve yaygınlaştığı değil, doğrudan icra edildiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

[Pandemide] mümkün olmadığı için de artık sesimizi sosyal medya üzerinden duyurabiliriz diye düşünüyoruz. Kısa videolar çekerek, afişler hazırlayarak sosyal medya üzerinden yayınlıyoruz. Artık moda da olmaya başladı. Hashtag'ler açarak bunu yapıyoruz. Pandemiyle beraber artık buraya doğru bir yoğunluk oluşmaya başladı. Daha önceden de yapılıyordu fakat artık eylemliliğin kendisi bu olmaya başladı. Biz daha önceden eylemlerimizi yapıp basın metnimizi, fotoğraflarımızı vs. sosyal medya mecralarında paylaşıyorduk; şimdi artık eylemin kendisi orada yaptığımız paylaşımlar haline geldi. (Katılımcı 12)

Sosyal medya hak savunusunun yanı sıra gençlere ulaşmak ve bu yolla gönüllüler kazanmak bakımından da STK'lar için önem taşımaktadır. Katılımcı 9 sosyal medyanın gençlere ulaşmanın bir yolu olduğunu, bu yolla genç gönüllüleri bünyelerine kattıkları oranda ise dijitalleşme sürecine daha hızlı hazırlandıklarını ifade etmektedir. Bununla ilişkili olarak, genç kuşaklara ve genel olarak sosyal medya topluluğuna ulaşmanın kimi taktikleri, dilsel tercihleri gerektirdiği, daha iyi bir ifadeyle araca uygun bir dil geliştirilmeye başlandığı da gözlenmektedir. Daha öncesinde ayrıntılı ve uzun yazılan, 'bilinçlendirme' açısından izahatlar veren metinlerin yerini sosyal medyanın zorunlu kıldığı, çok daha kolay ulaşır mesaj ve/veya içerikler almaktadır.

[İçerik açısından] Orada da çok hızlı bir dönüşüm var. Ben eskiden hatırlıyorum, spot diye verilen iki sayfalık yazılar vardı, halkı bilgilendirmek için. Birincisi, bu konuda sosyal medya teknolojisi altyapı olarak birtakım standartlar getirdi. İkincisi, kurumlarım 5 yıl önceki paylaşımlarıyla şimdiki arasında çok fark var, çok şey öğrendiler. (Katılımcı 27)

Sosyal medya, pandemi döneminde hak savunucuları bakımından yalnızca savununun yürütüleceği bir alan açmakla kalmamış, aynı zamanda savunuculuk faaliyetlerinin daha geniş çapta yapılabilmesine olanak sağlamıştır. Katılımcı 11, "etkinliklerin çevrimiçi platformlara taşınmasının katılımcı sayılarını da artırdığını" belirtmekte; salgın döneminin "daha önce hiç ulaşamadıkları yeni insanlara ulaşmak için de bir fırsata dönüştüğünü" dile getirmektedir. Bu fırsatı uygun şekilde değerlendiren STK, sosyal medya paylaşımlarını projelere göre belirli içerik paylaşılacağına ilişkin bir takvime göre yapmaktadır. Söz konusu katılımcı bu durumu "her şey çok planlı işliyor" sözleriyle özetlemektedir.

Araştırmaya katılan STK'ların kullandıkları sosyal medya platformları söz konusu olduğunda; Twitter ve Youtube ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde özellikle basın açıklamalarını ve söyleşilerini Youtube üzerinden gerçekleştirdiklerini belirten katılımcılar, politik söz söyleme

imkânı bakımından da diğer dijital ortamlara nazaran Twitter'ın uygun bir platform olduğunu ifade etmektedirler. Bu tercihte yine hak savunuculuğu açısından sağladığı imkânlar gözetilmektedir.

Twitter'ı güncel politik söz üretmek için kullanıyoruz. Çünkü o mecranın flood ile söz üretebilme, yazı ile kendini anlatabilme özellikleriyle de ilişkili. (Katılımcı 1)

Sosyal medyada hedef kitleyi hesaba katan bir iletişim stratejisinin kurulması, çoğunlukla yeni medyaların olanakları üzerine farkındalığı olup farklı dijital mecraların nüanslarına dikkat eden STK'larda işlerlik kazanmıştır. Sosyal medya platformları farklı imkânlar sundukları ölçüde, kullanıcılardan da bir anlamda farklı içerik ve reaksiyonlar talep etmektedir. Facebook, Twitter, Instagram, TikTok gibi platformların kullanıcılarının özellikleri, hitap ettikleri kitleler ve mesaj verme stratejileri bakımından çeşitlilik göstermekte, farklı mecralara yönelik farklı içerikler geliştirilebilmektedir. Katılımcı 2, platformlara göre içeriğin çeşitlendirilmesi konusundaki görüşlerini ve mevcut durumu şöyle ifade etmektedir:

Bir video Facebook'a mı, Twitter'a mı yoksa Instagram'a göre mi yapıldı bunu ben anlayabiliyorum. Örneğin aynı video aynı kişi tarafından Twitter'da görülünce seviliyor, ama Instagram'da görülünce sevilmiyor, bu mecrayla alakalı. Oysa bir video yapıyor ve hepsine aynı şekilde konuyor. Video kare mi dikdörtgen mi üretilmiş, boyutları önemli; mesajı önemli. Instagram'da çok üzücü bir mesaj olmaması gerekiyor, destek çağrısı olması gerekiyor ya da sevinçli bir şey olması gerekiyor- çok üzücü bir şey üretirseniz Instagram'da daha az dikkat çekiyor; ama Twitter'da o dikkat çekiyor. Twitter'da daha sert, daha üzücü vs. şeyleri paylaşırsınız ve oradan karşılık alırsınız, aynı kişiden alırsınız bu arada. (Katılımcı 2)

Dijital ortamın farklılıkları, Katılımcı 9 tarafından içerik hazırlarken dijital ortamları da göz önünde bulundurdıklarına ilişkin ifadelerde yerini bulmaktadır. Bu doğrultuda aynı kurum, hazırladıkları bir raporun dijital ortama taşınmasında farklılık gösterebildiğine dikkat çekmektedir: “*Bu dönemde kimse 20-30 sayfalık bir raporu okumuyor*” diyerek raporun tamamını websitelerine koyarlarken, Twitter'a özetini koyduklarını belirtmektedir:

Zamanın akışı dijital imkânları çok iyi kullanmamızı gerektiriyor. Bunun gerisinde kalmak ve geleneksel yöntemlerde ısrar edip takılmak hiç anlamlı değil. Zamanı aşan bir etkinlik ağı oluşturmamız gerek. Dijital çağa giriş varsa, bu imkânları kullanmamız lazım... (Katılımcı 9)

Öte yandan pek çok STK tarafından sosyal medya veya genel olarak dijital araçların gerekliliklerine uygun bir içerik üretim ve paylaşım stratejisinin izlen(e)mediği görülmektedir.

Araştırma kapsamında görüşüne başvurulmuş bir uzman Katılımcı 19, STK'ların içeriklerini dijital ortama aktarırken yaptıkları yanlışları açıklarken, bu durumun yalnızca bir dijitalleşme meselesi olmadığını, STK'lar bakımından genel bir iletişim stratejisi sorunu yaşandığının altını çizmektedir:

İçerik paylaşmak başka bir şey ama dijitalde kendinizi var kılmak başka bir şey... Biz bunları dijitalde taşımak istiyoruz diyor, taşıyın ama her şey dijitalde taşınmaz ki. Sen PDF'yi alıp dijitalde koyduğunda o dijitalde taşınmış olmuyor. Dijitalde uyumlu okunacak hale getirmek, ara çözümlerle bunu yapmak başka bir şey, bütün faaliyet raporlarını dijitalde koymak başka bir şey. Pandemi süreci dijitalde geçmeyi çok hızlandırdı ama aynı dijitalde geçmekten bahsetmiyoruz, sıkıntı oradan kaynaklanıyor. İnsan hakları örgütlerinin baştan beri dijitalde bir derdi var bence. Bunun en büyük sebebi de dijitalde taşımak istedikleri şeylerin bile yapısal olarak ben hep bir sıkıntısı olduğunu düşündüm. Şu bana çok ters geliyor, herhangi bir açıklamayı basına ve kamuoyuna diye başlatmak; çünkü basına başka bir şey söylersin, kamuoyuna başka bir şey söylersin. Teknik olarak ikisine aynı şeyi söylüyorsan ikisinden biri anlamıyor ya da ilgi duymuyor demektir. Ve bu bir gelenek. Gelenek olduğu için bu dijitalde de taşıyor. (Katılımcı 19)

Öte yandan, sosyal medyanın diline şüpheli yaklaştığını dile getirmekle birlikte, kuruluşlarında bu mecraayı yine de kullandıklarını dile getiren katılımcılar da olmuştur. Bu mecralarda, kısa ve çarpıcı cümlelerle paylaşım yapmanın handikaplarına dikkat çeken Katılımcı 5, üzerine sayfalarca rapor yazılmış bir mevzunun spot cümlelerle aktarılabilirliği veya anlaşılabilirliğini düşünmediğini, bunun mümkün olmadığını belirtmektedir. Sosyal medyadaki tartışma ortamına yönelik benzer bir kuşku taşıyan Katılımcı 15 ise bu mecraların insan hakları açısından bir kez daha düşünülmesi gerektiğinin altını çizmektedir:

Hızlı haber alma, iletişim kurma açısından olup bitene hızlı tavır alma, erişebilme yönü varken, pek çok açıdan fazla tartılmadan, mağdurun kişiselliğine, mahremiyetine dikkat edilmeksizin zaman zaman kasıtlı ve kasıtsız yanlışlıkların yapıldığı bir ortam aynı zamanda. O nedenle dijital malzemeyi insan haklarının sınırları içinde kullanmanın önemli olduğunu düşünüyorum. Fazla kirli bir ortam gibi geliyor bazen. Asıl gündem başka bir şeyken, siz oraya öyle bir şey sokuyorsunuz ki, gündem başka bir şey oluyor, parçacı bakış açıları geliştiriyor, onun bütünselliği içinde bakmak mümkün olmuyor. Bana korkutucu gelen bir tarafı da var. (Katılımcı 15)

Görüşme yapılan STK'ların dijital araçlara ne denli uyum sağladıkları, çalışmalarını sosyal medyaya ve dijital alana taşımak konusunda kendilerini başarılı bulma kıstasları, bu yöndeki ölçme ve değerlendirme kriterleri sorulmuştur. Bu doğrultuda paylaşımlarına ilişkin kullandıkları uygulama ve platformların geri bildirim ve istatistiksel veri özelliklerinden yararlanan STK'ların dahi, az sayıda geri bildirim ölçeklerine sahip olduğu görülmektedir.

Mevcut başarı kriterlerinin, daha geleneksel yollarla hesaplanabilir olduğu, sosyal medya hesaplarının takipçi ve tıklanma sayısının kriter teşkil ettiği görülmektedir. Yine de bu gibi kısıtlı veriler üzerinden dahi birtakım çıkarımlar ve bu çıkarımlara uygun bazı değişiklikler yapan STK'lar bulunmaktadır. Örneğin Katılımcı 9, düzenledikleri söyleşilerin izlenme sayıları üzerinden, daha fazla dikkat çeken konuları tespit edebildiklerini, “gündemi yakaladıklarında” çok daha fazla izleyiciye ulaşabildiklerini ifade etmektedir.

Sosyal medyada görünür olmak ürettiğiniz içerikten bağımsız olarak, algoritmalarla doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle STK'lar çeşitli amaçlarla zaman zaman reklam vermektedirler. Ayrıca, hemen hemen bütün katılımcılar, temel düzeyde paylaştıkları içeriği kaç kişinin gördüğü, beğendiği ya da paylaştığını da takip ettiklerini belirtmişlerdir. Katılımcı 19 ise, sadece reklam verme ve temel nicel verileri takip etmeyle sınırlı davranan STK'lara ilişkin eleştirilerini şu sözlerle dile getirmektedir:

İnsanlar dijitalde ilk arz-ı endam ettiklerinde her şeyin değişeceğini düşünüyorlar. Bunun bir stratejisi olduğunu düşünmüyorlar. Herhangi bir etkinlik, faaliyet vs. de olabilir. Bunlara dair rapor okumuyorlar, analiz yapmıyorlar. Reklam veriyor ama bir bak bakalım hangi mecrada işlemiş, hangi cinsiyette işlemiş, hangi yaş aralığında işlemiş... Bunlara bakmadıkları zaman ya sürekli başarısız oluyorlar, ya orta derecede başarılı oluyorlar; ama oradaki bütçeye de emeğe de yazık. Çok güzel içerikler var ama işlememiş. Bunlara bakmazsan bir sonraki ay buradan bir şey biçip bir sonraki aya katkı sağlayamazsın. Genelde STK'lardaki problem bu. (Katılımcı 19)

Az sayıda olmakla birlikte sosyal medya etkileşimlerini düzenli takip eden, sonraki çalışmalarını bunlara ilişkin analizleri esas alan kuruluşlar da bulunmaktadır:

Biz bu içeriği kimin için ürettik, ona göre dönüşlere bakıyoruz. Hedefe bağlı olarak ölçüyoruz. İmza kampanyasına kaç imza getirdiği, kaç kişinin sadece görüntülediğine bakıyoruz; ama insanların ses çıkarmasını istediğimiz bir durumda kaç kişinin retweet ettiği ya da aynı hashtag'le tweet attığına bakıyoruz. Dijital araçların tek bir metrikle ölçülmesini sadece şirketlere kazık atan ajanslar kullanıyor: gördünüz mü 100bin mention aldık diyor ama aslında öyle olmaması gerekiyor. Bunu her gönderi için değil ama kampanyalar ve vakalar bazında yapıyoruz... Dijital araçları kullanmamızın en büyük nedenlerinden biri ölçülebilirliği sağlamak. Kampanya ve proje birbirine karıştırılıyor. Projede o işi yapmanız yeterli, kampanyada ise bir etki yaratmayı amaçlıyoruz... Dijital dışında neredeyse her şey ölçme bakımından varsayımsal ama dijitalde öyle değil. Ama yanlış düşünüyorsak ölçme pratiklerimizi de değiştiriyoruz. (Katılımcı 2)

Bir başka sivil toplum kuruluşundan olan Katılımcı 11 ise, paylaşım saatleri başta olmak üzere paylaşımlarını pek çok faktöre göre yaptıklarını belirtmektedir: Her bir faaliyete ilişkin paylaşımın yapılacağı zamanı belirten takvim, her bir faaliyet için bir renk skalası, bazı faaliyetler için ayrı sosyal medya hesabı, içeriğin yazınsal ve görsel dili ilgili çalışmalar gibi.

Sosyal medyada görünür olmanın getirdiği olası problemler ise bu mecranın kullanımını etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Reklam yoluyla paylaşımları yaygınlaştıkça ve görünürlükleri arttıkça, STK'lara yönelik saldırılar da artabilmektedir; çünkü reklamlar her zaman hedeflenen kitleyle sınırlı kalmamaktadır. Özellikle trol saldırıları reklam verme konusunda çekincelerin başında gelen sebeplerden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

İnsan haklarını takip eden insanların bir kısmı müspet, bir kısmı olumsuz. Ve bu bir kısım olumsuz bazen bize düşüyor. (Katılımcı 8)

Bununla birlikte yapılan görüşmelerde sosyal medyanın etkisi ve bunun ölçümüne ilişkin eleştiriler de gelmektedir. Katılımcı 23, sosyal medyanın ölçülebilirliğine ilişkin düşüncelerini şöyle dile getirmektedir:

Çok sokağa çıkararak yaptığımız eylemlerin de etkisini ölçemiyoruz ya da ölçmüyoruz. Sosyal medyayı kullanırken de onun etkisini ölçebilen durumda değiliz. O nasıl ölçülür, onu da bilmiyoruz. Orada tıklanan şu kadar kişi gördü, bu bir şeyi midir, değerlendirme kıstası mıdır onu bilmiyorum. O yüzden çok böyle hisler üzerinden giden bir şey oluyor... Tabii, şimdi sosyal medyayla daha fazla kişiye ulaşabileceğimizi varsayıyoruz doğal olarak, ama ben onun da o kadar olmadığını düşünüyorum. Şey söylüyorlar ya, 'sosyal medyada da herkesin bir köyü var, sesin köyden dışarı gitmiyor' diye bir laf var ya. (Katılımcı 23)

İletişim Grupları

İletişim grupları kurum içi iletişimi, çeşitli iş ve faaliyetlerin işleyişini sağlamanın yanı sıra yine farklı hedefler doğrultusunda oluşmuş geniş gruplarla haberleşme ve duyuru amacıyla da kullanılmaktadır. Bunlar mail grupları ve anlık mesajlaşma uygulamaları yoluyla oluşmaktadır. Mülakat yapılan hemen hemen bütün katılımcılar, özellikle pandemi döneminde, bu araçları kullandıklarını belirtmişlerdir. Bazı STK'lar bakımından bu gruplar hayati önemdedir:

Feminist hareketin temelinde mail grupları yatar, bizim için çok önemli iletişim ağları. Yalnızca bir bilgiyi yaymak amacıyla değil, çeşitli dayanışma ihtiyaçları konusunda

iletişime geçmek için, politika örgütlenmek için genel olarak feminist hareketin kullandığı bir dijital araç. Her platformun bir mail grubu var. (Katılımcı 1)

Yapay Zekâ ve Diğer Teknolojiler

Açık erişimi olmayan, teknik beceri ve uzmanlık gerektiren teknolojilerin kullanımı konusunda bilgi ve deneyim oldukça sınırlı görünmektedir. Yalnızca bir kuruluş yapay zekayı kullanmaya yönelik girişimleri olduğundan belirtmiştir. Bu kuruluş, uzun yıllardır sürdürdükleri raporlama faaliyetlerini, artık bu teknoloji yoluyla yapmak için hazırlıklara başladıklarını ifade etmiştir. Böylece konusu bakımından duygusal olarak yorucu, oluşturulma metodolojisi bakımından fiziksel olarak da zorlayıcı olan raporlama faaliyetlerinin daha kolay ve hızlı biçimde gerçekleştirilebileceği ifade edilmiştir (Katılımcı 11).

Öte yandan, bu teknolojilerin kullanımına ilişkin sorunlara dair görüşlerini paylaşan Katılımcı 2, daha genel bir probleme işaret etmektedir:

Sivil toplum örgütleri bazen sosyal medya ile ilgili her şeyin kötü niyetle yapıldığına inanıyorlar; oysa bunlar da şirket, sınırlı sayıda çalışanı var ve nefret söylemini engellemek için yaptıkları sınırlı kalıyor; çünkü bir yapay zeka kullanıyor ama o yapay zeka, yazılımına göre bazen senin nefret söylemi içermeyen paylaşımını da engelliyor, o zaman da sansürcü diyorsun. Bu arkadaki çalışma mantığını anlamadıkları için bu mecraları düzgün kullanamıyorlar. Bir şirkete gidip tüm nefret söylemlerini kaldıracaksın dersen nasıl kaldıracak? Buna dair bir fikrin olması lazım önce, bir moderatörle mi yapacak, tüm paylaşımları onaya mı tabi tutacak? Yapay zeka mükemmel doğru ilerliyor ama hala insan kadar net göremiyor, insan da net göremiyor ki bazen. (Katılımcı 2)

Bu yöndeki teknolojik ilerleme, başta ağır insan hakları ihlalleri olmak üzere, her türlü ihlalin ortaya çıkarılması, hakikatin görünür kılınması açısından önemli olanaklar sağlamaktadır. Orta ve uzun vadede bu araçların hak alanlarında kullanılmaya başlanması, özellikle cezasızlıkla mücadelede kritik bir rol üstlenecek gibi görünmektedir. Türkiye’de Tahir Elçi cinayetinin aydınlatılmasına ilişkin insan hakları kurumlarının Goldsmiths Üniversitesi işbirliğiyle gerçekleştirdiği ortak çalışma, bunun iyi bir örneğini oluşturmaktadır. Bu sürece dâhil olan Katılımcı 15, yürüttükleri çalışmanın mahiyeti ve önemini şu şekilde aktarmaktadır:

Müthiş bir teknoloji kullanıldı. Bütün dijital kayıtlardan gelen (veriler) ve bizim avukat arkadaşların topladığı, talep ettiği ve önlerine gelen kağıt üzerindeki şeyler hep beraber toplandı. Bütün bunlar yan yana getirildiğinde biz şunu gördük: ‘Pardon ya, hiç de o iki kağanın vurma ihtimalinin olmadığını’. O videoda yüzler karartıldı, görüntüler buzlandırıldı şüpheli olanların da kişisel haklarını korumak bakımından. Ve savcıya

teslim edildi. O büyük resimde adım adım; kim hangi saniyede nerede, öbürü hiç silahını kullanmaksızın nereye kadar takip edilebiliyor? Tahir'den uzaklığı ne? Tahir'in vurulma biçimi çok belli. Oradan gelecek bir yatışla, silahtan çıkan mermi nereden geliyor? Bu inanılmaz bir şey aslında, o kadar yazsak yazsak anlatisallaştıramayacağımız bir şeyin görselleştirilmesi bakımından. Ama arkası son derece titiz bir çalışma. Doğrulama, doğrulama, doğrulama. O veriyle bu veriyi doğrulama. Spekülatif herhangi bir bilgiyi karıştırmama. Hem bir yandan öğretici hem de etkileyici bir şeydi. (Katılımcı 15)

Öte yandan doğrulama teknolojilerinin önemi, yalan haber ve sansürün yaygınlaşmasıyla artmaktadır. Katılımcı 8 ise yapay zeka ve doğrulama teknolojilerinin insan hakları alanındaki olanak ve getirilerini şöyle dile getirmektedir:

Forensic Architecture meselesi ya da açık veri. Özellikle ne oldu sorusuna dair. Sur'da ne oldu ya da Tahir Elçi katledildi ama nasıl oldu, bilinmiyor. Hakikati ortaya çıkarmakla ilgili bunların çok önemli bir potansiyeli olduğunu gördük. Bu alan, insan hakları alanı için çok ucu açık bir alan. Farklı verileri de kullanarak, sadece yazınsal ya da anlatsal veriyi değil de sessel ve görüntüsel veriyi, mimari bilgiyi kullanarak adli tıp olarak bildiğimiz alanın genişlemesi. Bir bu var. Bir tanesi de bu doğrulama meselesi. Bizim teyit.org un yaptıkları. Bunlar, bize insan haklarının ihlaliyle birlikte gündemimize geldi. (Katılımcı 8)

Güvenlik

Dijital güvenlik, farklı biçimlerde ve düzeylerde sivil toplum kuruluşlarının gündemine gelmektedir. Bunlardan ilki veri güvenliğidir. Konu verinin doğru biçimde saklanması ve kaybolmasının veya ulaşılamaz hale gelmesinin engellenmesi ile verinin içeriğinin istenmeyen üçüncü şahıs ve kurumların eline geçmemesi boyutlarıyla görüşmelere konu olmuştur. Buna karşın, görüşme yapılan sivil toplum kuruluşlarından çok azı veri güvenliği konusunda bir strateji geliştirmiştir. Bu bağlamda sivil toplum örgütlerine destek sağlayan bir kurum çalışanı bu durumu şu sözlerle dile getirmektedir:

Daha önemlisi çok hassas veriler toplayan örgütlerin kaçının arşivi güvenli bir bulutta, kaçının sunucusu yurtdışına taşındı? Nerede bu veriler mesela? Bana veri yönetimi özellikle hassas gruplar için çalışan hak savunusu yapanlar için sosyal medya kullanımından çok daha kritik bir mesele gibi geliyor. Signal kullanamıyorsun, Telegram kullanamıyorsun, adını bilmiyorsun, bunu da sana öğreten kimse yok. Bunlar bana çok daha tehlikeli geliyor sosyal medya kullanımından... Arşiv güvenliği, külliyatı korumak... Eminim birçok kıymetli örgütün arşivi ofiste birinin external harddiskinde şu an. (Katılımcı 7)

Verilerin kişisel bilgisayarlar yerine, bulutta saklanması en sık başvurulan yöntemdir. Bu yöntem bazı dernekler bakımından son derece olumsuz deneyimlerin ardından kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bu teknolojinin pahalı olması nedeniyle pek çok kuruluş daha manuel yöntemler kullanma yoluna gitmektedir.

Bununla birlikte, sivil toplum kuruluşlarının kendi bütçe stratejilerini oluştururken, güvenlik için kaynak aktarımını yapması gerekliliği ortaya konmuştur. Benzer şekilde bu stratejide uzmanlarla çalışmanın öngörülmesi de gerekmektedir. Bu durum, Katılımcı 15'in ifadesine şu şekilde yansımıştır:

Uzmana başvuru aynı zamanda sistemin güvenilirliğini sağlamak için de önemli... Altyapıyı oluştururken, sıradan bir algoritma kurup orada kendini tüketen biriyle çalışmaktansa, onun üzerine düşünen, burası böyle olsa daha iyi mi olur diyen kıymetli birisiyle çalıştık. Burası, mutlaka kaynak ayırmanız gereken bir yer. Sizin kendi içinizden sağlayamayacağınız bir şeyi sağlayan ve bunu garanti altına alan birisiyle çalışmanız lazım, hem kullanılabilirliği hem de sürdürülebilirliği açısından. Kullanıcıyı uzaklaştırmamanız gereken bir sistem kurmak gerekiyor. İkincisi, kaynak ayırarak güvenilir bir altyapı kurmak, bu kadar güvensiz bir ülkede yaşadığımız için, aynı zamanda bunu nerede host edeceğinizle de ilgili. Buna göre back-uplarınızı almanız, bu siteyi kaybetmemeniz gerekli. Bunlar kaynak ayırmanızı gerektiren işler. (Katılımcı 15)

İHTİYAÇLAR: NELER YAPILABİLİR?

Türkiye’de hak odaklı çalışan sivil toplumun teknolojik dönüşümünü etkileyen örgütsel mekanizmalar ve kaynaklara ek olarak, ülkedeki otoriteryanizm ve baskı ortamı da önemli rol oynamaktadır. Fon sağlayıcı kurumlardan birinde çalışan Katılımcı 7’nin de özetle aktardığı gibi;

‘İfade özgürlüğü bu işin [teknolojinin] başı’ diyor herkes. Çünkü yeni teknoloji biraz da cesaret demek, yani teknolojiye geçmek cesaret demek. Kimsenin şu an teknoloji için kısıtlı cesaretini harcamaya takati yok, yeni şeyler deneyebilmek, yeni şeylere açık olmak... Türkiye’de genel olarak bir ifade özgürlüğü ve özgürlük meselesi olduğu için, bu her türlü teknolojik değişimi engelleyip yavaşlatmaktadır. (Katılımcı 7)

Araştırma kapsamında görüşme yapılan sivil toplum kuruluşları ve demokratik kitle örgütlerinin kapasitelerini geliştirmek bakımından ortaya çıkan ortak temanın ‘kaynak’ sorunu olduğu görülmektedir. Finansal kaynak eksikliği bir yandan dijital dönüşümü gerçekleştirmek için gerekli donanım ve yazılımla ilişkiliyken diğer yandan insan kaynağı ile de ilişkilidir. Web sayfalarından veri analizine, savunuculuk ve kampanya faaliyetlerini yürütmek için gerekli dijital araçları kullanımından dijital güvenliğin sağlanmasına kadar farklı beceri ve uzmanlıklara sahip iş gücünün istihdamı, yani insan kaynağı sorunu da yine finansal kaynak problemine bağlanmaktadır.

Teknoloji kolay bir şey değil, birçok insan için hala pahalı, çünkü insan kaynağı pahalı. Yazılımcılar erişilebilir değil. (Katılımcı 7)

İnsan Kaynağı ve Maddi İmkan Gereksinimi

Sivil toplum kurum ve örgütleriyle yapılan görüşmeler kapsamında ihtiyaç olarak belirtilen başlıca tema insan kaynağı olmakla birlikte, kuruluşların mevcut kapasiteleri bazında kendilerine katkı sağlayacak insan emeği tarif etme biçimleri değişiklik göstermektedir. İnsan kaynağı çoğunlukla gönüllülük temelinde çalışan sivil toplum kuruluşları için sadece teknolojik araçları kullanma becerisini değil, kendi çalışma alanlarına ilişkin diğer faaliyetlerin sürdürülmesinde de katkı bekledikleri bir ihtiyaca karşılık gelmektedir. Bunun ülkeye özgü bir boyutu bulunmaktadır: Türkiye’deki siyasal-toplumsal baskı ortamında ve sürekli değişen gündeme uygun stratejik manevralar ve müdahalelerin mevcut çalışanlarla ve çoğu zaman

gönüllülükle yürütülmesi, genel bir insan kaynağı sorununu ortaya koymaktadır. Türkiye'nin yoğun gündemine ve hak ihlallerine mevcut insan kaynağıyla 'yetişmeye çalışmak', insan hakları kurumlarıyla birlikte çalışan katılımcının sözlerinde şu şekilde aktarılmaktadır:

Birincisi insan kaynağı az ve veri çok. Türkiye'de her şey o kadar hızlı değişiyor ki... Örneğin Kanada tarihindeki bir yıllık dönemi biz bir günde yaşayabiliyoruz, bizim rutinimiz bu. Kişi sayımız çok az ama her yere yetişmek zorundayız (Katılımcı 27)

Öte yandan dijitalleşme konusunda da faaliyetlerin yine gönüllülükle yürütülmesi, insan hakları konusunda çalışan Katılımcı 14'ün tabiriyle "işlerin el yordamıyla" yürütülmesine neden olmaktadır. Özellikle pandemi döneminde dijital araçlar konusunda bir vizyona sahip olduklarından, örneğin sosyal medyada dijital içeriklerini geliştirme ihtiyacı duyduklarından, profesyonel olarak Podcast yayını düşündüklerinden, video içerik üretmek istediklerinden bahseden bu katılımcının şu ifadesi son derece dikkat çekicidir:

Dönüp dolaşp aynı sorunu vurgulayacağım. İnsan kaynağı; profesyonel destek alınmadığı için dernek faaliyetleri gönüllülük ekseriyetiyle yapılıyor. Dernek üyeleri gönüllü destek oluyor, profesyonel bir çalışanı yok. Uzun dönemli bir çalışan yok, 1-2 yıl çalışan oluyorsa da uzun dönemli olmuyor. (Katılımcı 14)

Bu anlatının ima ettiği üzere, dijitalleşmeye ilişkin insan kaynağında ayrıca sürdürülebilirlik sorunu da mevcuttur. Bu sorun, hem dijital alanlarda yapılmak istenilenlerin hayata geçirilememesine hem de insan kaynağında kalıcılığa sorununa denk düşmektedir.

Emek yoğun çalışan, sayı ve uzmanlık bakımından kısıtlı insan kaynağı ile iş gören sivil toplum kuruluşlarında, hızla değişen gündem ve artan hak ihlalleri, dijital araçları kendi imkânları dâhilinde kullanan kişiler üzerindeki iş yükünü de dramatik biçimde artırmaktadır. Mevcut sorumluluklarına ek olarak dijital araçların kullanımını da üstlenmek durumunda kalan genç bir insan hakları savunucusu, bunun hem aynı anda birçok işi yapmak anlamına gelebileceğine hem de yapılan işin niteliğine yansiyabileceğine işaret etmektedir:

Afiş, video yapımı gibi tüm işler için bana bakılıyor. Pandemi ile bu tipte işler çok arttı ve tüm bunların yükü bir kişiye kalmış oluyor. Daha çok insan olsa, çok daha farklı işler yapılabilirdi. Ayrıca benim de gözden kaçırdığım şeyler oluyor. Hem bunun eğitimini almadım, yaptıklarım çok acemice hem de bilen birinden çok daha uzun sürede yapıyorum. (Katılımcı 12)

Yine insan kaynağı açısından emek yoğunluğuna tekabül eden, belirli kişiler üzerinde iş yükünün toplanmasına neden olan boyutu Katılımcı 8 şöyle ifade etmektedir:

Sosyal medya, yayınlar ve iletişim... Eğer bunu bir tesisat olarak düşünürsek, o musluk hep tek kişiye geliyor. O kişide çok fazla yük oluyor. Ama artık biz, o muslukları etkinliklerimizi duyurduğumuz araçlar olarak görmüyoruz. Onları kendi başlarına değerler olarak da görmeye başladık. İşte bunun için nitelikli insan kaynağı. (Katılımcı 8)

Başka bir insan hakları kurumunun temsilcisi Katılımcı 9 ise, çalıştıkları alanda daha fazla kişiye ulaşmak istediklerini, yaygınlaşmakla ilgili bir projeksiyonları olduğunu anlatmakta, bu konuda ise temel ihtiyaçlarının “*yetişmiş eleman*” olduğunu belirtmektedir.

Bununla birlikte, kurumsal yapılarında iletişim ve görünürlük faaliyetlerine önem veren, bu konuya özgülenmiş bir departmanları olan sivil toplum kuruluşlarında da insan kaynağı yine öncelikli ihtiyaç alanlarından biri olarak tanımlamaktadır. İnsan hakları alanında çalışan bir kurum, kendi bünyelerinde yürüttüğü “*iletişim çalışmalarını diğer faaliyet alanlarının bir kesişim noktası*” olarak tanımlamakta, bunun tüm faaliyetleri bir arada düşünmek için önemli artılarını belirtmekle birlikte, dijital çağın gereklilikleri açısından insan kaynağının farklı uzmanlıkları/nitelikler açısından yeniden tanımlanması gerektiğine vurgu yapmaktadır:

Neye ihtiyaç var sorusuna doğrudan verilen cevap nedir diye sorarsanız, insan kaynağı. Dijitalleşmenin derinleşmiş bir know-how'u var ama biz halen yüzeyinde duruyoruz. Orada çok daha etkin kullanılacak uzmanlıklar var. Ben işin iletişim tarafıyla düşünüyorum. Dijital marketing denilen alan. (Katılımcı 8)

Söz konusu katılımcının dikkat çektiği başlıca husus, özellikle iletişim ve görünürlük açısından faaliyetlerin artık tek bir başlık altında toplanamayacağı, bu departmanın kendi içinde farklı uzmanlık alanlarına ve kademelere sahip olduğu, bunun da göz önünde bulundurulması gerektiğidir. Burada öne çıkan bir başka tema ise, dijitalleşmenin sadece teknik bir mesele olarak alınamayacağı, bu çalışma alanının hem teknik beceriye sahip olan hem de hak perspektifini paylaşan uzmanlara gereksinim duyduğudur. Bu, bilhassa dijital iletişim mecralarında insan hakları alanının daha fazla kişiye açılması ve yeni tartışma alanlarının oluşabilmesi açısından da önemli görünmektedir:

Aktif olamayabiliyoruz ya da o mecralara özgün içerik üretmek anlamında aktif olamıyoruz. Sadece kendi içeriğimizi duyuruyoruz. Ama orada bizim faaliyetlerimizden daha bağımsız bir şekilde bir tartışmayı yürütmek mümkün, o mecraların kendi özgül niteliklerini göz önünde bulundurarak orada çalışmak, oradan bir diyalog yaratmak mümkün. Ama bunun için, hem bizim konumuza ilgili, dili, formasyonu kolay aktarabileceğimiz hem de sosyal medya ve pazarlama yöntemlerini iyi bilen, kurgu vs. işini hobi olarak değil iş olarak iyi yapan insanlarla çalıştığımız bir departman gerekiyor. (Katılımcı 8)

Sivil toplumda dijital araçların kullanımına dair uzmanlaşmaya gereksinim olduğunu daha geniş bir vizyon değişimine bağlayan Katılımcı 19 ise, yukarıdaki anlatıyla da ilişkilendirecek şu ifadeleri kullanmaktadır:

Olumsuzlukları konuşurken STK'lardaki insan kaynağının kalifikasyonunu da konuşmak gerek. 1,5 çalışanı olan STK biliyorum, mesela hem proje yazıyor hem yönetiyor, hem raporlamayı yapıyor hem iletişimi yapıyor. O kişiye kalkıp ya canım Instagram'a dikey girmişsin denmemesi gerekiyor, etik değil. (Katılımcı 19)

İnsan kaynağı sorununun bir diğer boyutu ise hak odaklı çalışan kurumların değer, ilke ve politikalarına aşına, bu zeminde çalışabilecek kişilere erişimle ilgilidir. Finansal kaynak olsa dahi, istihdam ve/veya hizmet alımı ihtiyacının karşılanamadığı durumlar söz konusudur. Katılımcı 5'in deneyimi bu sorunu anlatmaktadır:

Büyük firmalarla biz ortaklaşamadık. O mantıkta ortaklaşamıyoruz. Onun sizin ne istediğinizi, neyi öne çıkarmaları gerektiğini, neyi yapmaları gerektiği konusunda anlayamadık. Yine bu konuda profesyonel çalışan ama biraz daha sivil toplum, biraz daha duyarlılıkları olan bir insanla çalışabildik. Ama her iki taraf içinde korkunç zorlayıcı bir süreçti. Yine veri tabanını yazarken biz şunu fark ettik, aslında bütün dijital platformlarda yaşadığımız bir sorundu. Çok erkek bir dünya. Yani biz hemen hemen çalıştığımız bütün herkes ve hatta bir arkadaşımız da ilişkimizi buradan ayırdık, bu kadar eril bir dille... bize verdiği savunma 'Benim kızım da kadın'. Dedik 'Bizim ondan şüphemiz yok!' Yani kişi yaptığı ayrımı bile fark edemiyordu (Katılımcı 5)

Dijital dönüşümünü hızla ve etkin biçimde gerçekleştiren kurumlardan birinde çalışan Katılımcı 11, kurumda farklı departmanlarda çalışan iletişim ve koordinasyondan sorumlu uzmanlar, grafik tasarımcılar, multimedya sorumlularına ek olarak, animasyon, metin (*text*) yazımı veya prodüksiyon çekimler için hizmet aldıkları kurum dışı uzmanlar olduğunu anlatmaktadır. Bu kurum, söz konusu dönüşümün *ilgi duyan, meraklı ve hayal kurmayı seven* kişilerin birlikte çalıştığı bir kurum olmalarından kaynaklandığını belirtirken, finansal kaynaklarının da söz konusu dönüşüme olanak tanıdığı dile getirilmiştir.

Finansal kaynak problemi, bilhassa nitelikli eleman ve uzman ihtiyacı, öz kaynaklar konusunda sıkıntı yaşayan, fon desteği alamayan sivil toplum kuruluşlarından gelen katılımcıların anlatılarında “*finansal kaynakların yokluğu*”na ilişkin ifadelerle anılmaktadır:

Bütün yöntemleri kullanmak bizim listemizde ama kaynaklar imkân sağladığı ölçüde faaliyetlerimizi yürütebiliyoruz. İnsan kaynağı ya da eleman istihdamı da ciddi mali külfet demek. Yapabildiğimiz kadarını yapıyoruz. Ama yaptığımızı tam yapmaya çalışıyoruz. (Katılımcı 9)

Son olarak, gerek insan kaynağı gerekse de finansal kaynaklar konusunda hissedilen eksiklikler, sivil toplumun dijitalleşmeye yönelik adımlarını yavaşlatmakta, bir bakıma bu konudaki tahayyüllerin de kısıtlanmasına, “gelecek düşüncesi”nin potansiyeller üzerinden geliştirilen projelerden ziyade yapılabilirlikler üzerinden kurgulanmasına neden olabilmektedir. Tümüyle öz kaynaklarla işleyen demokratik kitle örgütünde çalışan bir katılımcı bu noktayı şöyle dile getirmektedir:

Öncelikle para, maddi kaynak olsa çok daha iyi işler yapılabilir. Kaynaklar dâhilinde iş yapabildiğimiz için daha ötesini de düşünemiyoruz. (Katılımcı 26)

Yeni Bilgi ve Yöntemlere Ulaşma: Eğitim İhtiyacı

Finansal kaynaklar bağlamında da dile getirilen insan kaynağı ihtiyacı, artık salt insan gücü ya da öznelerle ilgili değil, aynı zamanda çağın bir gerekliliği olan bilgiye erişim ve beceri ve uzmanlık setine sahip olmayla da ilişkili görünmektedir: Ekonomik imkânlar, dijital çağa hazırlanma, bu konuda yöntemler geliştirerek etkinlik kazanma ve sürdürülebilirlik için temel bir ihtiyaç olarak kültürel sermaye meselesine de işaret etmektedir. Zira teknolojinin yarattığı dönüşümün dayattığı gündem ve bilgiyi takip, sivil toplumun da öncelikli alanlarından birini oluşturmak durumundadır.

Bu bağlamda, araştırma kapsamında en fazla ifade edilenlerden biri de eğitim ihtiyacıdır. Örneğin sivil toplum kurumlarının kapasitesine yönelik çalışmalarda bulunan bir kurumda çalışan Katılımcı 7'nin görüşleri, bu ihtiyacın aciliyetini duyurur niteliktedir:

Bu tür altyapıları destekleyebilecek zaman yok. Yani bunlar dönüşüm gerektiriyor ve her dönüşüm- değişim süreci de zaman istiyor ve böyle bir zaman yok. Yine kaynaklara geliyoruz. Bunun eğitimini yapacak kaynaklar, focal pointler yok. Dolayısıyla şu an en

yeni teknolojiyle ilgili focal point, STGM'nin Techsoup'u, oranın da şu an sınırlı bir kapasitesi var. (Katılımcı 7)

Sivil toplum alanında deneyim paylaşımı ve iş birliği elzemdir ve savununun da bir parçasıdır. Katılımcı 23, dijital teknolojilerin kullanımı için de bunların gerekliliğinin altını çizmektedir:

Daha fazla deneyim biriktirmeye, daha fazla deneyimleri paylaşmaya ihtiyaç var sanırım. Mevcut araçları biraz daha tanımaya ve nasıl kullanılacağına dair birazcık daha danışmanlıklara ihtiyaç var. Biliyoruz az çok araçları. Hiç aklımıza gelmeyen şeyler de vardır tabii ama az çok herkes biliyor. Ama o araçları kendi ihtiyaçların ve kendi hedeflerin doğrultusunda nasıl etkili şekilde kullanacağına dair belki biraz daha danışmaya ihtiyaç var birilerine ve daha fazla birbirimizden, bu alanda insan hakları alanında ya da sivil alanda çalışanlar olarak birbirimizden daha fazla öğrenmeye ve deneyim biriktirmeye ihtiyacımız var. (Katılımcı 23)

Sivil toplumun hak mücadelesinde az insan gücüyle çok iş ortaya çıkaran kapasitesi açısından “zaman ihtiyacına” ilişkin boyut da öne çıkmaktadır. Sivil toplum üzerindeki baskının yoğunlaştığı, gündemin çok parçalı yapısıyla her ihlal alanını takibin emek yoğun bir çalışmayı gerektirdiği bu ortamda, mevcut insan kaynağı dijitalleşme üzerine teorik ve teknik becerisini geliştirmekte zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu nedenle dijitalleşmeye yönelik teknik becerinin yanı sıra entelektüel kapasitenin de artırılması, bu yöndeki ihtiyaçların daha fazla anlaşılması açısından eğitimleri vazgeçilmez kılmaktadır:

Biz emek yoğun çalışan bir örgütüz. Bu nedenle yeni teknolojilere, yapay zeka vesaire ayıracak artı bir emeğimiz yok. Türkiye'de sivil toplumda artık çok ihtiyaç duyulan araştırma bölümlerinin kurulması gerekiyor. Türkiye'de sivil toplumun entelektüel düzeyi çok düşük. Bir örgütte çalışmak ve hatta bir örgütte yönetici olmak, o alanın bilgisinin sahibi olduğu anlamına gelmiyor. Bu anlamda ihtiyaçlarımız fazla. Dünyada konuşulan pek çok şey, Türkiye'ye 10 yıl sonra geliyor. Bu nedenle Türkiye'deki insan hakları örgütleri için de böyle geriden geliyor. İsveç'te bir arkadaşım kızının üniversitede robot hakları çalıştığını söylediğinde allak bullak oldum, ne demek robot hakları. Dernekte artı bir boş zaman, artı bir emek yok. O nedenle teknoloji, yapay zeka vesaire konularına odaklanamayız. (Katılımcı 6)

Öte yandan teknoloji odaklı, dijitalleşmeyle ilgili eğitim programları, yalnızca kurum içi kapasite artırımıyla ilgili olmayıp dijital araçlar nedeniyle ya da onlar vasıtasıyla gerçekleşen yeni hak ihlallerinin belirlenmesinde, yeni hak kategorilerinin tanınmasında ve onlara yönelik izleme ve belgeleme faaliyetleriyle birlikte ortak mücadele stratejilerinin geliştirilmesinde de önemli görünmektedir:

Türkiye’de dijitalliği insan hakları alanında kullanmak ile ilgili bir eğitim kimse yapmıyor bildiğim kadarıyla. Son Büyükada meselesinden sonra bunu başlık olarak konuşmak bile insanların tüylerini diken diken edebildiği için bunda anlaşılır bir şey var; çünkü devletin dijital güvenliğe yaklaşımı ‘sen benden bilgi mi saklıyorsun’ şeklinde oluyor; ama Türkiye’de buna ihtiyaç var. Twitter advanced search hikayesinin bile raporlama yapanlarca yeterince bilindiğinden emin değilim kurumlar açısından. Google’ın farklı arama imkânları sunduğu, Google Alert’in ücretsiz kullanılabileceği bile bilinmiyor dernekler açısından. Yandex foto aratma gibi. Teknolojik kapasitelerinin artırılmasına yönelik eğitimlerin yapılması, aktif bir eğitim, hakkını veren atölyelerin yapılması iyi olur. Bu, bilgiyi de çoğaltır. (Katılımcı 16)

Görüşme yapılan kurum ve örgütlerin eğitim ihtiyacı, kimi zaman onların çalıştığı, işbirlikleri geliştirdiği belirli meslek gruplarının yeni haklar alanını tanımaları, acil müdahale gerektiren konularda yeni işbirliği imkânlarının geliştirilmesi için de potansiyeller taşımaktadır. Örneğin, mesleki alanda hak savunuculuğu yapan ve teknolojiyi kullanmaya yatkınlık gösteren bir demokratik kitle örgütünün temsilcisi, temel ihtiyaçlardan biri olarak kendi meslek gruplarına ilişkin eğitimlerde dijitalleşmenin yararlarını ‘dayanışma’ bağlamında aktarmaktadır:

Online eğitim programları. Bunun için bir kültür geliştirmek gerekir. Pandemi bunun için bir altyapı oluşturdu. Vaka tartışmaları için kullanılabilir. Covid hastaları için bu şekilde bir dayanışmayla tanı koyma tartışmaları yapıldı. (Katılımcı 24)

Başka bir insan hakları örgütünden katılımcı ise, yeni haklar alanını çalıştıkları gruba takdimi açısından eğitim ihtiyacının önemini dile getirmektedir:

Eğitim çalışmalarımızı metodolojik olarak daha spesifikleştirmeyi düşünüyoruz. İfade özgürlüğü alanı ve sosyal medya üzerindeki erişim engellemeleri gibi; Wikipedia örneğinde olduğu gibi, kısıtlama, engelleme, bantlama. Sosyal medya yasası üzerinden düşündüğümüzde, bizim bu alanda çalışmamız gerektiği bir kez daha öne çıkıyor. (Katılımcı 14)

Son olarak, eğitim ihtiyacı genel olarak dijital araç ve mecraları, onlardan kaynaklanan hak ihlallerini tanıma ya da doğrudan kullanım becerisini artırma gibi temalarla anılsa da, olağanüstü ve olağandışı tedbirlerle süregiden insan hakları gündeminde bir tür ‘kriz yönetimi’ eğitimine de ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir.

Sadece teknolojik yöntemler de değil. Bir acil durum protokolü oluşturmak. Şimdi onu geliştirmemiz gerekiyor, sadece teknik koruma değil, insanları da koruyan bir sistem oluşturmamız gerekiyor. Kaos ortamında çalışmak nedir? Aslında yıllardır bir kaosun içinde çalışıyoruz. Ama mesela beklenmedik, hiçbir şeyi belirleyemediğin durumlar konusunda bir eğitime ihtiyaç var. İkincisi, kriz idaresi diyorlar ama aslında incident

management ihtiyacı var. Bir vukuat oldu, senin onunla ilgili iş paylaşarak, o durumun zararını azaltarak yürümen lazım. (Katılımcı 10)

Yeni Bir Metodoloji İhtiyacı: Dijitalleşmeyi Mücadele Alanı Olarak Tanımlamak

Dijitalleşmenin günümüzde yaşam alanlarının tümüne sızan boyutu, insan hakları ve genel olarak hak mücadelesinde gerek savunuculuk gerekse de ihlallerin tespiti ve belgelenmesi açısından yeni yöntemleri düşünmeyi, takip etmeyi ve yeni mücadele stratejileri oluşturmayı gerektirmektedir. Araştırma kapsamında yapılan görüşmelerde de -yoğun olmamakla birlikte- özellikle yeni teknolojilere entegre olabilmiş ya da iyi örneklerin izini süren sivil toplum kurumlarında, yeni bir metodoloji ihtiyacı dile getirilmiştir. Bu konuyla ilgili aktarımlarda dikkat çekici noktalardan en önemlisi, dijitalleşmeye ilişkin vizyonun Türkiye'ye özgü problematiklerle birlikte düşünülmesi, deyim yerindeyse mevzunun 'yerelleşebilmesi' üzerine bir muhayyilenin olmasıdır. Bu konuda, bugüne kadar farklı sivil toplum kuruluşlarına teknik destek veren bir katılımcının sözleri dikkate değerdir:

İletişim teknolojileri alanındaki hak mahrumiyetleri ve hak ihlalleri yeni bir alan olabilir. Bugün siz, yaptığımız görüşmelerin tümüyle özgür, BTK'ya hiçbir veri transferinin olmadığı özgür bir ortam olduğunu düşünüyor musunuz? Bugün yeni bir anlaşma yapıldı, WhatsApp'tan yaptığımız tüm görüşmeler, mutlaka bir yere uğruyor. Dolayısıyla bugüne kadar gördüğümüz hak ihlallerine yeni iletişim teknolojileri ve dijital ortamlar giriyor. Biz aslında şu anda hak ihlali yaşıyoruz ama farkında değiliz. Farkında olan bir grup var ama buna eğilen bir kurum yok. Yine de pandemiyle başlayan bu yeni dönemde, yeni bir hak mücadele alanı oluşacak. Hak alanına yeni iletişim ortamındaki izlenme ve dinlenme de eklenecek, buradan yükselen bir alan olacak... Burası yeni bir mücadele alanı olacak.” (Katılımcı 27)

Bununla birlikte dijitalleşmenin şimdiden emarelerini sunduğu olanaklar kadar, haklar açısından barındırdığı riskler, pandemi döneminde daha net görülebilmiş, bu yönde bir farkındalık gelişmiştir. Aynı zamanda bu farkındalık, şimdiye kadar dijitalleşmeye ilişkin bir hazırlığın olmadığı, yakın vadede farklı mücadele yöntemlerinin geliştirilmesi kaygısını da yansıtmaktadır:

Teknolojinin hızlı ilerlemesi karşısında Türkiye'de sivil toplum aynen pandemide yaşadığı problemle karşılaşacak. Pandemi geldiğinde ne kadar hazırlıksızmışız dedik. Yine benzer bir şey olacak. Dünyada polisin kimlik kontrollerini nerede ve hangi bölgede daha çok yaptıklarının istatistikleri üzerinden eşitsizlik tartışılırken, sırf veri üzerinden tartışılırken, biz hala bekleyeceğiz ki bize başvuru gelsin. Somut tekil ihlal vakaları peşinde koşuyoruz. (Katılımcı 6)

Dijitalleşmeyle ilgili yeni hak mücadelesinin hangi alanlarda ortaya çıkabileceği ise, yine temel insan hakları ve özgürlüklerine referansla örülmektedir. Bir bakıma öngörülen risklere de temas eden bu mücadele hattının başında, ifade özgürlüğü ve ayrımcılık yasağı gelmektedir. Bunun bir yandan hukuki bir ayağının da olduğunu belirten demokratik kitle örgütlerinden Katılımcı 28, şunları söylemektedir:

Bu konu ifade özgürlüğünü doğrudan etkiliyor, ayrımcılık yasağını doğrudan etkiliyor, hatta adalete erişimi bile doğrudan etkiliyor. Covid döneminde gördük. Adliyeler bile e-devlet noktasında duruşmaya geçsek bile sıkıntı yaratıyor. Tüm bunları savunacak, ama pozitif yükümlülük noktasında devleti ve hükümetin yükümlülüğünü buna zorlayacak bir sivil toplum örgütüne ihtiyaç var Türkiye’de. (Katılımcı 28)

Görüşmelerden elde edilen bulgular, doğrudan yeni hak alanlarını paranteze almasa da, bu mücadele için nelerin yapılacağı üzerine düşünceler içermektedir. Aslında bu durum, dijitalleşmeyi içselleştiren yeni bir hak mücadelesinin ancak kolektif bir emekle kurulabileceğine ilişkin bir yönelimi de ifade etmektedir:

Bütün hak örgütlerinde bu konuda bir Ar-Ge çalışması olması lazım. Bu olamıyorsa da, İHD, TİHV, İHOP ve İHO gibi örgütlerin bir komisyon kurup orada AR-GE çalışmaları yaptığı, dünyadaki yeni teknolojiyi takip edip onu kendi kurumlarımızda nasıl uyguluyor sorusuna bakan, her kuruma ayrı bilgi notu hazırlayan ve güncel iletişim teknolojileri takip eden bir hat olması lazım. Ben bunu tek başıma yapmaya çalışıyorum ama benim bilmediğim birçok şey var zaten.... Bu doğal olarak kolektif çalışmanın getirebileceği bir şey. Önerim, bütün kurumlara hizmet verebilecek kolektif bir kurumun kurulması. (Katılımcı 27)

Elbette burada söz konusu kurum ve örgütlerin, hayata geçtikleri günden bu yana temel aldıkları ilkeler, etik prensipler ve iş yapma bakımından benimsedikleri kurumsal yaklaşımlar da etkili olmaktadır. Bunun daha çok insan hakları alanında çalışan kurumlarda daha yoğun olduğu söylenebilir. Bunun başlıca nedenlerinden biri, yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımında hak perspektifinin ne şekilde benimseneceği yönünde hassasiyet gösteren tartışmalardır. Özellikle Türkiye’deki baskıcı rejimin dijital araçları kullanma konusunda da yarattığı kaygı ortamına değinen Katılımcı 15, bu araçların kullanımında “*insan haklarını temel alan protokollerin acilen geliştirilmesi*” gerektiğine dikkat çekmektedir:

Her örgütün kendince bir protokol oluşturması lazım. Her protokolün hem bilgiyi görünür kılacak hem de koruma sağlayacak soruları sorması lazım. Bu protokoller olmadan olmaz. (Katılımcı 15)

Son olarak, görüşme yapılan sivil toplum kurumları ve örgütlerinde bu tarz bir kolektif yaklaşımın nasıl geliştirilebileceği üzerine emareler sunan ifadeler de yer almaktadır. Burada özellikle, kurumlar arası işbirliğiyle birlikte disiplinler arası bir yaklaşımın gerekliliğine vurgu yapılmaktadır:

Türkiye’de sivil toplumda büyük insan hakları örgütlerinde çalışanlar, insan hakları savunusunda çok samimiler, siyaset biliyorlar belki ama başka bir şey bilmiyorlar. Bu alanda değişim yaratabilmek için psikoloji, psikiyatri lazım, sosyal bilimlerde sosyoloji, siyaset bilimi lazım, ekonomi lazım, bilişim teknolojileri lazım. Bu alanların hepsinden bir şeyler, birilerinin olması lazım. Bir insanın beynini bilmeden o insanın fikrini değiştirmeye çalışıyorsunuz, değişmiyor doğal olarak. (Katılımcı 2)

İhtiyacı Bilmek İhtiyacı

Yukarıda yer alan ‘hak savunusunda hangi dijital araçların kullanıldığı’na ilişkin bölümde belirtildiği gibi, kuruluşların dijitalleşme kapasitesi çoğunlukla hangi aracın ‘nerede, ne zaman ve hangi imkânlar’ getireceğine ilişkin bir farkındalıkla birlikte ilerlemektedir. Bu ise hak savunusunda bir ihtiyaç olarak ‘gereksinim belirleme’ meselesine bağlanmaktadır. Kimi zaman bilindik dijital araç ve mecralar dışında yeni gelişmelerden haberdar olunamaması ya da bulunduğu durumlarda dahi onun hangi amaç ve içerikle birlikte kullanılabileceği soruları, kimi zaman da hangi aracın kurumsal yapıya uygun olup olmadığı meselesi, ancak mevcudu baz alan ihtiyaçların tespitiyle mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla dijital dönüşüm derken, genel geçer, herkes tarafından uygulanabilir bir şablondan değil, hak savunusu yapan her kurumun kendi özgül koşullarına ve çalışma alanlarına uygun araç ve yöntem tahsisinden bahsedilmektedir. Buna ek olarak, spesifik ihtiyaçlara binaen farklı metotların uygulanabilirliği üzerine bir yol haritasının oluşturulması da önemli konulardan biri olarak durmaktadır.

Yeni teknolojilere çalışma konusu bakımından çekimser duran bir insan hakları kurumu, bu durumun esasen ‘ihtiyaçları tam belirleyememek’le ilgili olduğunu söylerken, bu tarz bir çalışmanın yapılması ihtiyacını duyurmaktadır:

İhtiyaçları doğru tespit etmek konusu en önemlisi. Artık bir şablon var, sosyal medyada o da olmalı, bu da olmalı diye. Ama bir sonraki aşamada neye ihtiyaç var? Belki hiç e-mail kullanmana gerek duymayacağın bir işin olacak. (Katılımcı 10)

Spesifik bir hak alanında çalışan bir başka sivil toplum kurumunun gönüllüsü ise bunu şöyle tanımlamaktadır:

Eğer illa bir şeye ihtiyacımız olacaksa, belki de birinin bakıp sizin şunlara ihtiyacınız var demesine, bunu diyecek bir göze ihtiyacımız var. (Katılımcı 1)

Belirli bir ihtiyacı bilememenin de bir sorun oluşturabileceği, bu nedenle gereksinim belirlemenin temel bir ihtiyaç olduğu, aynı katılımcının şu sözlerinde vurgulanmaktadır:

Aslında bir ihtiyacı tespit etmek bile, önce onu senin bilmeni, nasıl işine yarayacağı bilgisine sahip olmanı gerektiriyor. Sanırım onun da bir eksikliği var üstümüzde. (Katılımcı 1)

Bu konuyla ilgili bir başka önemli husus ise, ihtiyacın ne olduğunun anlaşılmasından doğan sorunlardır. Dijital çağ, aynı zamanda fazlasıyla hızlı hareket etmeyi gerektirdiğinden, en azından buna yönelik yakın ve orta vadeli stratejileri gerektirmektedir. Böylesi planların yokluğu, kurumların bazen ihlallere ya da kendi hak alanlarına ilişkin refleksif cevap üretirken, yeni handikaplara düşmelerine de neden olabilmektedir:

Hak örgütlerinde her şey çok hızlı ilerliyor, hızlıca öğreniliyor, beni bu da korkutuyor, bu süreç plansız bir şekilde yürüyor... Zoom vs. birçok şey çok hızlı öğretirken, olması gereken birçok şeyi de yok saydırdı. Bunlardan bir tanesi eğitim. Uzaktan eğitimi, yüz yüze eğitimin değişkenleriyle düşünüp o odada sınıfa sokup eğitim verdiler. Hükümet dâhil birçok kurum böyle yaptı, demokratik kitle örgütleri de bunu böyle yaptı. Oysa uzaktan eğitim, öğrencinin özne olduğu, öğretmenin yönlendirici olduğu bir süreçtir. Pandemiyle birlikte gelen o her şeyi hızlıca çözelim mantığı, birçok yanlışı da beraberinde getirdi. Ve maalesef o yanlıklar, bugünün doğruları olmaya başladı. (Katılımcı 27)

EK TARTIŞMA: KİŞİSEL VERİLERİN KORUNMASI KANUNU

6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) 2016 yılında yürürlüğe girmiştir. Kanunun amacı “...kişisel verilerin işlenmesinde başta özel hayatın gizliliği olmak üzere kişilerin temel hak ve özgürlüklerini korumak ve kişisel verileri işleyen gerçek ve tüzel kişilerin yükümlülükleri ile uyacakları usul ve esasları düzenlemek” olarak ifade edilse de görüşmeler sırasında KVKK’nın farklı boyutlarına ilişkin birtakım eleştiriler dile getirilmiştir.

Yapılan mülakatlarda KVKK ile ilgili üç temel sorun alanı ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, kanunun içeriğinin ve gerekliliklerinin bilinmemesi/anlaşılmasındadır. Örneğin Katılımcı 5, ilgili kanunla ilgili zorlukları açmasını istediğimizde şu yanıtı vermiştir:

Bizim kurum da anlamış değil yani... Biz şöyle diyeyim STGM ve İHOP’un başının etini yiyoruz... Bir avukatlar otursun bütün kurumlar için anlatsın. (Katılımcı 5)

Benzer biçimde Katılımcı 7, bu problemin yaygınlığına işaret etmektedir.

Türkiye’de bir yandan genel bir çaresizlik hali var. Tüm KVKK, diğer şeylerin uygulanması da aslında yeni teknolojilerden haberdar olmayı gerektiriyor. Başta KVKK’dan haberdar oldun, onu uygulayabilecek kaynaklara araçlara sahip olmayı gerektiriyor. [Yerelde birtakım küçük örgütleri] zaten insanlar can havliyle kurmuş bir şeyler yapmaya çalışıyor, böyle şeyleri öğrenmeye zamanları, imkânları kaynakları olmuyor. Zaten öğrenebilecekleri alanlar da yok. (Katılımcı 7)

Avukat olan ve bilişim teknoloji konusunda uzman olan Katılımcı 28, KVKK konusundaki görüşünü şöyle dile getirmektedir:

[Dijital verilere ilişkin] Ceza Hukuku dediğimizde halen cevap bulabiliyoruz, elektronik ticaret hukuku dediğimizde de hala cevaplar var. Ama bizdeki düzenleme çok yeni olduğu için, KVKK dediğimizde orası biraz problemlidir diyebilirim. (Katılımcı 28)

Türkiye’de verilere dair bağımsız denetim kurumları kurulmasını; hem sivil toplumdan hem devletten temsilciler olsun, oturalım hangi kurumun hangi datayı tuttuğunu denetleyelim. Mesela KVKK’nın uygulanmasına baktığın zaman bilişim güvenliği ve verilerin gerçekten güvenliğinin sağlanmasına dair hiçbir şey yok sadece karşındakine o veriyi niye aldığını ve saklayacağını söyleme kısmı var. Bunun savunuculuğu yapılacak zaman önce düzgün bir denetleme kurulu ve maalesef yine de bilebileceğimiz bir şey olmayacak: kopyalar nerede, hiçbir zaman bilemeyeceğiz biz bunları. (Katılımcı 2)

KVKK konusunda ikinci problem ise Türkiye’de sivil toplumun, özellikle de hak temelli kuruluşların takip ve baskıya maruz kalmasıyla ilişkilidir. KVKK’nın “yetersiz ve şeffaf olmayan” bir kanun olduğunu belirten Katılımcı 6, kişisel bilgilerin devlet tarafından kanunda belirtilen limitlerin çok ötesinde işlendiğini ve dağıtıldığını düşünmektedir. Bu problemin ise, devlet ve devlet dışı kurumların, bilim insanlarının yer aldığı bağımsız bir denetleme kurulu olmadıkça çözülemeyeceğine işaret etmektedir. Öte yandan devlet kurumlarının kişisel veri toplaması ve KVKK’nın uygulanmasına ilişkin sorunların sadece sivil toplum ile sınırlı olmayıp genel bir problem olduğunun altını da çizmek gerekir.

COVID-19 verilerinin güvenilirliği üzerine bir endeks oluşturulmuş, Türkiye 100 ülke arasından 97. (sırada). Bizim kamusal olarak bunu daha bir tartışıyor olmamız; yani ne kişisel veridir, ne kamusal veridir, bu veriyi paylaşma[ya ilişkin] hangi kurumların bir sorumluluğu vardır, paylaşıyorlarsa ne nitelikte paylaşıyor olmalılarıdır gibi soruların cevaplanması ve aktif olarak bunun üzerinden bir politika geliştirilmesi gerekiyor. (Katılımcı 20)

Katılımcı 10, bu kanunun vatandaşlar tarafından denetlenemediğini belirterek “hak örgütlerine yönelik bir tedbir” olarak değerlendirmektedir. Bu değerlendirme KVKK’nın sivil toplum üzerinde yarattığı tahribatın da bir parçasıdır.

Kanunun mevcut uygulanma biçimi ve buradaki belirsizlikler, pek çok sivil toplum kuruluşunun asıl faaliyetlerini gerçekleştirmeyi neredeyse imkânsız kılmaktadır. Katılımcı 14, KVKK’nın “sivil toplum çalışmalarında caydırıcı ve engelleyici olacağı”nı düşünürken, Katılımcı 5 savunu yaptıkları alanda başvuruculara KVKK izin belgesini imzalatmalarının bu örgüt için “neredeyse intihar” anlamına geldiğini belirtmektedir. Başvuranlarla ilişkilerini gizlilik ve güvenlik temelinde sürdürmenin elzem olduğu bu kurumda, devletin gözetiminden geçen bir belgenin başvuru almalarını imkânsız hale getireceği öngörülebilir.

Birçok örgüt yine de KVKK’ya ilişkin soru işaretleri ve eleştirilere karşın, kanunun gerekliliklerini yerine getirmeye çalışmaktadırlar.

Biraz mevcut yönetmeliğe uymak üzere ilerledik, çıkan yasalara uymak açısından ilerledi süreç. Bu bir taraftan koruyucu olabilirken, diğer taraftan da zorlayıcı halde de gelebiliyor. Ama bunun böyle çok da üzerinde durmadık. Bu tarz şeyler, biraz, sivil toplumun koşullarına da biraz özgülenmiş olabilir belki, tüm bunlar çalışmalara özgülenmiş şeyler olabilir. (Katılımcı 23)

KVKK'nın hak alanında çalışan sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarını kısıtlayacağı, genel olarak sivil toplum üzerinde baskıyı arttıracığı ortak bir payda olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, Katılımcı 15 bu kanunun işleyişindeki problemlerin sadece bugüne ilişkin olmayıp geçmişle yüzleşme ve toplumsal hafıza açısından da tahrip edici bir boyut taşıdığına değinmektedir:

Hukukun üstünlüğü, bütün baskıcı ve otoriter rejimlerin en kaçınmak istediği şey. Kişisel verilere ilişkin bir kanun çıkardıklarında örneğin Musa Çitil ismini bu kadar rahat yazabiliyor musun? 90'larda Mardin'de yaşadıklarıyla 2015 sokağa çıkma yasakları dönemini yöneten aynı adam. Bu yüzleşme ve hafıza bakımından çok önemli. Kağıtlarda kaldığında her şey çok zor. Bunu dijitalleştirdiğinde ancak kalıcılığını sağlayabiliyorsun, erişebilirliğini sağlıyorsun. (Katılımcı 15)

SONUÇ

Bu araştırma, teknolojik dönüşümün Türkiye’de hak odaklı savunu yürüten sivil toplumun mücadelesine etkilerini konu almaktadır. Çalışmanın amacı, sivil toplum örgütlerinin ihlal ve savunu hattında dijital teknolojilerden ne oranda ve nasıl yararlandığını anlamaktır. Bu doğrultuda, dijital araçların kullanımında kuruluşların kapasitelerini etkileyen faktörler ve ortaya çıkan engeller ortaya konulmuştur.

Araştırmanın temel bulgularından biri, hak odaklı sivil toplum kuruluşlarının teknolojinin yarattığı dönüşüme ilişkin perspektif, farkındalık ve bilgilerinin kısıtlı olduğudur. Dijitalleşmenin yarattığı yaygın dönüşüm ve teknolojinin yarattığı etkilere ilişkin, günlük deneyim ve duyumlardan gelen parçalı ve doğruluğu tartışılır bilgiler olmakla birlikte, bunların sivil toplum ve haklara ilişkin anlayışta dönüşüme evrilmesi mümkün değildir.

Teknoloji ve dijitalleşme, günlük hayatta sürdürülen kişiler arası iletişimle ve kuruluş içindeki örgütsel ilişkiler ve yapıyı kapsayan bir sınırlılıkla anlaşılmaktadır. Araştırmaya konu olan sivil toplum kuruluşları ve demokratik kitle örgütlerinde dijital araçların kullanımının beş alanda yoğunlaştığı söylenebilir: 1- Sosyal medya platformları 2- Kurum içi iletişimi sağlamak ve düzenlemek 3- Eğitim 4- Başvuruların alınması 5-Arşiv. Bu nedenle, üyesi oldukları kuruluşlarda hangi dijital araçların kullanıldığı sorulduğunda, neredeyse eksiksiz olarak bütün katılımcılar sosyal medya araçlarını dile getirmişlerdir. Sosyal medya, yaygın olarak kuruluşun faaliyetlerini duyurduğu bir mecra olmanın yanı sıra, kampanya ve aktivizmin de mecrası olarak görülmektedir. Sosyal medyanın yazılı ve görsel dili, paylaşım stratejileri ise giderek artan oranda iletişim uzmanlarına teslim edilmektedir.

Sosyal medyadan sonra en sık dile getirilen araçlar ise, pandemi döneminin zorunluluğu olarak Zoom gibi toplantı ve eğitim yapmaya olanak tanıyan platformlar olmuştur. Ek olarak, e-posta grupları, Google Dokümanlar gibi ortak çalışmaya ve uzaktan erişime olanak tanıyan uygulamalar en sık dile getirilen araçlardır. Veri odaklı analizler, yapay zeka ve makine öğrenmesi gibi teknolojilerin kullanımı ise yok denecek kadar azdır. Yalnızca iki kuruluş bu teknolojilerin kullanıldığı faaliyetleri olduğunu dile getirmiştir. Diğer yandan, veri güvenliği ile

ilgili olarak, kuruluşların ekonomik olanaklarının elverdiği ölçüde Cloud teknolojisi gibi araçlardan yararlanılabilmektedir.

Bu bulgular, teknolojinin getirdiği olanakların mali kapasitenin elverdiği ölçüde kullanıldığını göstermektedir. Ancak, teknolojiye hak odaklı bir yaklaşımın çok kısıtlı olduğunu eklemek gerek. Mülakatlardan elde edilen gözlemlerden biri de, teknoloji dolayısıyla ortaya çıkan ihlaller ve savunu imkânlarına ilişkin bilgi düzeyinin genellikle duyumsal düzeyde kaldığıdır. Türkiye gibi sivil toplumun daraldığı bir savunu ortamında, ihlallerin ve hızla değişen gündemin getirdiği öncelikler, finansal kaynakların kısıtlılığı, yeni hak ihlalleri ve savunu imkânlarına odaklanacak, bilgi edinecek vakit bulamama gibi sorunlar dijitalleşme kapasitesinin önündeki engeller olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyal medya kullanımı veya pandemi nedeniyle uzaktan eğitim programlarının yapılmaya başlanması gibi örneklerin işaret ettiği üzere, Türkiye’de hak odaklı STK’ların ancak gündem ve koşulların zorunlu kılmasıyla dijitalleşmeyi gündemlerine aldıkları, faaliyetlerinin bir parçası kıldıkları görülmektedir. Öte yandan, temel olarak iletişim ve duyuru için kullanılan bu araçların işleyiş biçimleri ve sonuçları üzerine de tartışmaların yapılmadığından veya çoğunlukla iletişim uzmanları ve kuruluştaki bu araçları kullanan kişilerle sınırlı kalan bir ilgiden söz edilebilir. Örneğin, sosyal medya mecralarında yürütülen faaliyetlerin hedef kitleye ulaştırılamaması sorunu, algoritmalarından kaynaklanan engeller, görsel ve yazınsal dil gibi faktörlerden ziyade, reklam verebilmekle ilişkilendirilmektedir. Diğer bir deyişle, dijital araçların işleyiş mekanizmaları ve etkilerine dair bilgi ve perspektif sınırlı görünmektedir.

Günümüzde gerek kişiler gerekse kurumlar için elzem olan dijital güvenliğin önemine ilişkin yüksek bir algının olmasına karşın, yine sınırlı bilgilerle hareket edildiğini belirtmek gerekir. Verilerin korunması ve saklanması konusunda gösterilen hassasiyete rağmen, teknolojiye ilişkin şüpheli ve pesimist bir yaklaşım hâkimdir. Dijital çağda veri güvenliğinin tam olarak sağlanması mümkün olmamakla birlikte, Türkiye’de hak savunucularının devlet güçleri tarafından sürekli olarak izlendiği ve dinlendiği düşüncesi bu yaklaşımda etkilidir. Veri güvenliğine ilişkin önemli noktalardan bir tanesi de, bunun bir hak olarak tartışılmaktan ziyade, yine hak savunusunun kriminalize edilmesinden ötürü, güvenlik güçleri ve mahkemelere yönelik bir savunma içinde ele alınmasıdır. “Saklayacak bir şeyimiz yok” biçiminde özetlenebilecek bu meşruiyet ilanı, politik bir beyan olarak da ortaya konmaktadır.

Bu çalışma, teknolojinin hak alanında doğurduğu etik ve hukuki meselelere ilişkin STK'ların farkındalık ve anlayışlarını da ortaya koymayı amaçlamış ve mülakatlarda bu doğrultuda sorular sorulmuştur. Etik tartışmalara ilişkin sorular, sosyal medyada ve web sayfalarında paylaşım yaparken görsel ve yazınsal materyale ilişkin ve genel olarak bütün faaliyetleri kapsayacak biçimde kişilerin anonimliğini koruma ve zarar vermeme ilkesi bağlamında tartışılmıştır. Bununla birlikte, dijital teknoloji ve mecraların kullanımında insan hakları protokollerinin oluşturulması, yeni bir gereklilik alanı olarak tespit edilmektedir.

Özetle, hak odaklı örgütlerde, teknolojinin insan haklarına etkileri ve bu alanı nasıl dönüştürdüğüne ilişkin farkındalığın düşük olduğu söylenebilir. Pandeminin “olumlu” sayılabilecek etkisi, sivil toplumun dijital dönüşümüne ivme kazandırmış olmasıdır.

Bir başka önemli nokta ise teknolojik dönüşümün getirdiği savunucu profilinde yarattığı ya da yakın gelecekte yaratacağı değişim ve ortaya çıkan yeni aktörlerdir. Sivil toplum kuruluşlarının, iletişim uzmanı, sosyal medya uzmanları, içerik editörleri, veri tabanı yöneticileri gibi uzmanları istihdam etmeye başlamaları, tasarımcı ve yazılımcıların hak savunusunda önemli aktörler olacağını göstermektedir. Yazılım ve tasarım hızla büyüyen bir sektör olmakla birlikte, bu becerilerin insan haklarının ilke, etik ve pratik ihtiyaçları gözetilerek yapılması önemlidir.

ÖNERİLER

1 Türkiye'deki hak odaklı sivil toplum kuruluşlarının finansal kaynaklar ve istihdam dağılımındaki kapasite farklılıkları, onların dijitalleşme eğilimlerini de etkilemektedir. Dijital eşitsizlik olarak adlandırılan ve en temelde dijital araçların temininde, erişiminde ve kullanım becerilerindeki tabakalaşmayı ifade eden durum, Türkiye'deki sivil toplum açısından da önemli bir risk alanıdır. Bu riskin farkında olarak, aradaki olası eşitsizliği minimuma indirecek ortak stratejilerin, taktiklerin, işbirliklerinin kurulması, bu yönde farkındalığı arttıracak tartışma platformlarının oluşturulması, haklar alanının dijitalleşme çağına hazırlığı ve adaptasyonu açısından öncelik teşkil etmektedir.

2 Teknoloji odaklı çok katmanlı eğitim ve beceri edindirme programlarının geliştirilmesi son derece önemlidir. Bir yandan sivil toplumun teknolojik okuryazarlığını arttıracak eğitimler, diğer yandan ise teknolojinin yarattığı toplumsal dönüşüm bağlamında hak odaklı savunuya etkilerine odaklanan programlara ihtiyaç vardır. Elbette bu tür eğitimlerin eşitsizlik, ayrımcılık, haklar, güvenlik vb. gibi konulara odaklanarak yapılması da gereklidir. Özetle, savunucuların güçlendirilmesi çalışmaları arasında bu konunun da geniş biçimde yer alması gerekmektedir. Pandemi döneminde bu tür eğitim programları başlamış olmakla birlikte, sayıca ve kapsam olarak kısıtlıdır. Bunların sayı ve içerik bakımından genişletilmesi önemlidir.

3 Teknolojinin ortaya çıkardığı yeni hak alanlarını ve buradaki ihlallerin takip, belgeleme, raporlama ve savunusuna odaklanan sivil toplum kuruluşlarının oluşması elzemdir. Özellikle, devlet ve devlet-dışı aktörlerin izleme, gözetleme ve baskı aracı olarak teknolojiyi hızla ve geniş biçimde kullanmalarının yarattığı ortamda yeni hak alanları sivil toplum için hayatidir.

4 Sivil toplumun dijital dönüşümü için gerekli yazılım ve donanımın sağlanması, insan gücünün sağlanması ve eğitim programlarının oluşturulması için elbette en önemli gereksinimlerden bir tanesi ekonomik kaynaklardır. Bu nedenle ulusal ve uluslararası donörlerin gerek altyapıyı gerekse de enformasyon akışını destekleyecek bütçeleme olanakları ve fon kaynakları oluşturması elzemdir. Öte yandan bu talebin daha yoğun

bir şekilde dile getirilmesi, genç neslin hak savunusuna müdahilliği farklı proje formatları ve fikirlerinin geliştirilmesinde de önem taşımaktadır.

5 Teknolojik dönüşüm, sadece teknik alanda gerçekleşen bir değişimi ifade etmez. Aynı zamanda ilişkilerde, davranışlarda ve örgütlenmede de değişimi ifade eder, hatta bu alandaki değişimi zorunlu kılar. Bu nedenle sivil toplum kuruluşlarının, yakın veya orta vadede kendi organizasyonel yapılarında da değişime gitmek zorunda kalacakları öngörülebilir. Geleneksel yapılar, ilişkiler ve alışkanlıkların kısıtlayıcı etkileri analiz edilmeli ve bu konuda stratejiler oluşturulmalıdır.

6 Türkiye’de sivil toplumun maruz bırakıldığı kriminalizasyon, finansal kaynaklardaki sıkıntılar, boğucu politik ortam ve iş yükü gibi majör etkenlere rağmen, hak odaklı sivil toplum kuruluşları savunuyu yapmaya devam edebilmek ve savunuyu genişletmek için, genç kuşağı olabildiğince kapsamak zorundadır. Türkiye’de gençlerin sivil toplum kuruluşlarında daha fazla istihdam edildiğini söylemek mümkündür, ancak hak odaklı örgütlerde ücret karşılığı çalışanların sayısı görece daha azdır. Genç neslin hak savunusuna müdahilliği, finansal kapasite, iletişim ve ülkenin politik koşullarının kesişiminde bakmayı zorunlu kılan bir ihtiyaçtır ve bu aynı zamanda hak odaklı kuruluşların geleneksel örgütlenme modellerini ve iletişim dillerini de yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır.

7 Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının dijitalleşmeye ilişkin merak duymaları, aynı zamanda onların bu konuda teşvik edilmelerine de ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada dijitalleşme kapasitesi üzerine mesai harcayan, kafa yoran kuruluşların daha fazla deneyim paylaşımı yapmasının olumlu bir etki yaratabileceği öngörülebilir. Dijital araç ve mecraların bilhassa yerelleştirilmesindeki iyi örneklerin aktarılması, bunlara yönelik yayınların yapılması teşvik edici bir rol oynayabilir.

KAYNAKLAR

- Aktan, İ. vd. (2011). Türkiye'de hak temelli sivil toplum örgütleri: Sorunlar ve çözüm arayışları. http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/221_1.pdf [Son Erişim Tarihi 15 Ocak 2021]
- Alston, P. ve S. Kunuckey (Eds.) (2015). *The transformation of human rights fact-finding*, Oxford University Press.
- Alston, P. (2013). Introduction: Third generation human rights fact-finding. *Proceedings of the Annual Meeting*. 107, 61.
- Avrupa Komisyonu (2019). *AB Genişleme politikasına ilişkin 2019 bilgilendirmesi*. https://ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2019_trkiye_raporu-tr.pdf [Son Erişim Tarihi 15 Şubat 2021]
- Dragu, T., ve Lupu, Y. (2021). Digital authoritarianism and the future of human rights. *International Organization*, 1-27
- Engin, Z., ve Treleaven, P. (2018). Algorithmic government: Automating public services and supporting civil servants in using data science technologies. *The Computer Journal*, 62(3), 448-460.
- Erşen, T. B. (2016). *Türkiye'de STK'lar ve son 10 yıl*. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiyede-stklar-ve-son-10-yil> [Son Erişim Tarihi 10 Şubat 2021]
- Feldstein, S. (2019). The global expansion of AI surveillance (Vol. 17). *Carnegie Endowment for International Peace*. https://carnegieendowment.org/files/WP-Feldstein-AISurveillance_final1.pdf [Son Erişim Tarihi 9 Ocak 2021]
- Grace, J. (2019). *Machine learning technologies and their inherent human rights issues in criminal justice contexts*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3487454 [Son Erişim Tarihi 10 Şubat 2021]
- Gravett, W. H. (2020). Digital coloniser? China and artificial intelligence in Africa. *Survival*, 62(6), 153-178.
- Guberek, T., ve Silva, R. (2014). *Human rights and technology: Mapping the landscape to support grantmaking*. <https://www.fordfoundation.org/media/2541/prima-hr-tech-report.pdf> [Son Erişim Tarihi: 7 Haziran 2020]
- Land, M. K., ve Aronson, J. D. (2018). The promise and peril of human rights technology.(içinde) Land, M.K. ve J. D. Aronson (Eds.), *New technologies for human rights law and practice* (s. 1-20), Cambridge University Press.

- Livingston, S. ve Raman, S. (2018). Human rights documentation in limited access areas: The use of technology in war crimes and human rights abuse investigations. *Carr Center Discussion Paper Series*. 003rd Ed. Cambridge: Carr Center for Human Rights Policy. https://carrcenter.hks.harvard.edu/files/cchr/files/ccdp_2018_003_humanrightsdocumentation.pdf [Son Erişim Tarihi 3 Ocak 2021]
- Livingston, S., ve Risse, M. (2019). The future impact of artificial intelligence on humans and human rights. *Ethics & international affairs*, 33(2), 141-158.
- Markland, A. (2021). Epistemic transformation at the margins: Resistance to digitalisation and datafication within global human rights advocacy. *Global Society*, 1-21.
- McPherson, E. (2015). ICTs and human rights practice. A report prepared for the UN special rapporteur on extrajudicial, summary, or arbitrary executions. Centre of Governance and Human Rights, University of Cambridge <https://www.repository.cam.ac.uk/handle/1810/251346> [Son Erişim Tarihi 15 Aralık 2020]
- McPherson, E. (2018). Risk and the pluralism of digital human rights fact-finding and advocacy. (içinde) Land, M.K. ve J. D. Aronson (Eds.), *New technologies for human rights law and practice* (s. 188-214), Cambridge University Press.
- Niezen, R. (2020). *#HumanRights: The technologies and politics of justice claims in practice*. Stanford University Press.
- Richardson, R., Schultz, J. M., & Crawford, K. (2019). Dirty data, bad predictions: How civil rights violations impact police data, predictive policing systems, and justice. *NYUL Review*. Online, 94, 15.
- Sharma, G. (2020). Implementation of information and communication technology for human rights awareness and promotion. *HighTech and Innovation Journal*, 1(1), 33-38.
- Schmitz, H. P., Dedmon, J. M., Bruno-van Vijfeijken, T., & Mahoney, J. (2020). Democratizing advocacy?: How digital tools shape international non-governmental activism. *Journal of Information Technology & Politics*, 17(2), 174-191.
- Schlehahn, E., Aichroth, P., Mann, S., Schreiner, R., Lang, U., Shepherd, I. D., ve Wong, B. W. (2015, September). Benefits and pitfalls of predictive policing. In *2015 European Intelligence and Security Informatics Conference* (pp. 145-148). IEEE.
- Schulz, W. F., ve Raman, S. (2020). *The coming good society: Why new realities demand new rights*. Harvard University Press.
- Tufekci, Z. (2017). *Twitter and tear gas: The power and fragility of networked protest*. Yale University Press.

- TİHV (2019). TİHV çalışma raporu <https://tihv.org.tr/calisma-raporlari/2019-tihv-calisma-raporu/> [Son Erişim Tarihi 31 Ocak 2021]
- Tüfekci, Z. (2018). How social media took us from Tahrir Square to Donald Trump. *MIT Technology Review*, 14, 18.
- TÜSEV (2015). *Sivil Toplum İzleme Raporu 2013-2014*. https://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Izleme_Raporu_Yonetici_Ozeti_2013_2014.pdf [Son Erişim Tarihi 14 Şubat 2021]
- <https://www.technologyreview.com/2018/08/14/240325/how-social-media-took-us-from-tahrir-square-to-donald-trump/> [Son Erişim Tarihi: 7 Şubat 2021]
- Wang, Y. (28 Eylül 2020) Chinese tech firms fueling beijing's repression, *human rights watch*. <https://www.hrw.org/news/2020/09/28/chinese-tech-firms-fueling-beijings-repression> [Son Erişim Tarihi: 10 Şubat 2021]
- We are Social (2020). *Digital 2020*. <https://datareportal.com/reports/digital-2020-turkey> [Son Erişim Tarihi 14 Şubat 2021]
- Yesil, B., ve Sözeri, E. K. (2017). Online surveillance in Turkey: Legislation, technology and citizen involvement. *Surveillance & Society*, 15(3/4), 543-549.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. Public Affairs. Hacette Books.

EK: Katılımcılar

	Katılımcı	Görev
1	Katılımcı 1	Gönüllü
2	Katılımcı 2	Kampanya Direktörü
3	Katılımcı 3	IT uzmanı
4	Katılımcı 4	Yönetim Kurulu üyesi
5	Katılımcı 5	Yönetim Kurulu üyesi
6	Katılımcı 6	Yönetim Kurulu üyesi
7	Katılımcı 7	Uzman
8	Katılımcı 8	İletişim Koordinatörü
9	Katılımcı 9	Genel Başkan
10	Katılımcı 10	Koordinatör
11	Katılımcı 11	Proje koordinatörü
12	Katılımcı 12	Yönetim Kurulu Üyesi
13	Katılımcı 13	Üye
14	Katılımcı 14	Üye
15	Katılımcı 15	Genel Koordinatör
16	Katılımcı 16	Hukuk Koordinatörü
17	Katılımcı 17	Proje çalışanı
18	Katılımcı 18	İletişim sorumlusu
19	Katılımcı 19	Kurucu
20	Katılımcı 20	Proje Koordinatörü
21	Katılımcı 21	Proje Koordinatörü
22	Katılımcı 22	Araştırmacı, İletişim Uzmanı
23	Katılımcı 23	Koordinatör
24	Katılımcı 24	Genel Başkan
25	Katılımcı 25	Üye
26	Katılımcı 26	IT Görevlisi
27	Katılımcı 27	Uzman
28	Katılımcı 28	Uzman